

SAKRALNA TOPOGRAFIJA CETINSKE KRAJINE U KASNOJ ANTICI I RANOM SREDNJEM VIJEKU

Kojundžić, Marko

Master's thesis / Diplomski rad

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Split, Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Split / Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:172:375168>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-01-25**

Repository / Repozitorij:

[Repository of Faculty of humanities and social sciences](#)

SVEUČILIŠTE U SPLITU

FILOZOFSKI FAKULTET

DIPLOMSKI RAD

**SAKRALNA TOPOGRAFIJA CETINSKE KRAJINE U KASNOJ ANTICI I
RANOM SREDNJEM VIJEKU**

MARKO KOJUNDŽIĆ

Split, 2024.

Odsjek: Odsjek za povijest i povijest umjetnosti
Studij: Diplomski studij Povijesti i Povijesti umjetnosti

**SAKRALNA TOPOGRAFIJA CETINSKE KRAJINE U KASNOJ ANTICI I
RANOM SREDNJEM VIJEKU**

Student:

Marko Kojundžić

Mentori:

Prof. dr. sc. Željko Peković

Kristina Babić, pred.

Split, 2024.

Sadržaj

1. Uvod	1
1.1. Geografske značajke Cetinske krajine	1
1.2. Historijat prethodnih istraživanja	2
1.3. Metodologija istraživanja	3
2. Povijesna pozadina	4
2.1. Prisutnost čovjeka u Cetinskoj krajini od prapovijesti do kasne antike	4
2.2. Cetinska krajina tijekom kasne antike	5
2.3. Cetinska krajina tijekom ranog srednjeg vijeka	7
3. Sakralna topografija Cetinske krajine u kasnoj antici	9
3.1. Gornji tok Cetine	9
3.1.1. Ranokršćanska crkva na gradini sv. Mihovila u Kijevu	9
3.1.2. Ranokršćanska crkva na seoskom groblju u Koljanima Donjim	12
3.1.3. Ranokršćanska crkva u Krunića ogradi u Otišiću	13
3.1.4. Ranokršćanska crkva na položaju Liovića greblje u Vučipolju	15
3.1.5. Ranokršćanska crkva na položaju Grudine u Potravlju	16
3.2. Srednji tok Cetine	20
3.2.1. Ranokršćanska crkva sv. Luke u Otoku	20
3.2.2. Ranokršćanska crkva sv. Gala u Gali	23
3.2.3. Ranokršćanska crkva sv. Mihovila u Brnazama	25
3.2.4. Lokalitet Fratarka u Sinju – potencijalni položaj ranokršćanske crkve	28
4. Sakralna topografija Cetinske krajine u ranom srednjem vijeku	30
4.1. Gornji tok Cetine	30
4.1.1. Ranosrednjovjekovna crkva sv. Spasa na izvoru Cetine	30
4.1.2. Ranosrednjovjekovna crkva sv. Petra na mjesnom groblju u Vrlici	36
4.1.3. Ranosrednjovjekovna crkva sv. Marije u Koljanima Gornjim	38
4.2. Srednji tok Cetine	42
4.2.1. Ranosrednjovjekovna crkva u Hrvacama	42
4.2.2. Ranosrednjovjekovna crkva sv. Luke (?) u Lučanima	45
4.2.3. Ranosrednjovjekovna crkva sv. Mihovila u Brnazama	46
4.2.4. Ranosrednjovjekovna crkva u Grabu	49
4.2.5. Ranosrednjovjekovna crkva u Udovičićima kod Otoka	52
4.2.6. Crkva u Okolištu kraj Trilja	55
5. Zaključna razmatranja	57
5.1. Prepoznatljivosti ranokršćanskih crkava Cetinske krajine	57

5.2.	Prepoznatljivosti ranokršćanske skulpture Cetinske krajine.....	57
5.3.	Prepoznatljivosti ranosrednjovjekovnih crkava Cetinske krajine.....	57
5.4.	Prepoznatljivosti ranosrednjovjekovne skulpture Cetinske krajine.....	57
5.5.	Problem kontinuiteta i diskontinuiteta sakralnih mjesta u Cetinskoj krajini	58
6.	Popis literature.....	60
6.1.	Popis mrežnih stranica	62

1. Uvod

1.1. Geografske značajke Cetinske krajine

U ovom radu pojam Cetinske krajine obuhvaća područje vezano uz gornji i srednji tok rijeke Cetine. U širem zemljopisnom smislu ovaj prostor pripada kopnenom dijelu Dalmacije, odnosno Dalmatinskoj zagori. Upravne jedinice koje vežemo uz ovaj prostor su gradovi: Vrlika, Sinj i Trilj, te općine Kijevo, Cijlpane, Hrvace, Otok i Dicmo. Sjevernu granicu obilježavaju Kijevo i izvor Cetine, istočnu granicu planina Svilaja, zapadnu granicu planina Dinara, odnosno sama granica Hrvatske prema Bosni i Hercegovini. Južna granica nešto je kompleksnija. Najjužniji dio Cetinske krajine nalazi se na području triljske općine, a prema alkarskom statutu to su sela Ercegovci, Bisko i Nova Sela.¹ Okosnica Cetinske krajine je rijeka Cetina koja prolazi čitavim njezinim područjem. Ovo područje obiluje krškim poljima povezana s tokom Cetine. Gornji dio toka je krševitiji i brdovitiji te su polja ograničena uz užu područje toka. Srednji dio toka je pitomiji te u njemu nalazimo i prostrano Sinjsko polje koji se smatra najplodijim dijelom srednje Dalmacije.² Sakralne građevine u ovom radu su radi bolje preglednosti podijeljene, osim prema dataciji (kasna antika i rani srednji vijek), i prema geografskom položaju (gornji tok Cetine i srednji tok Cetine). Granicu između ova dva područja obilježava kraj akumulacijskog jezera Peruča, odnosno brana HE Peruča.

Slika 1. Područje Cetinske krajine

¹ Preuzeto: <https://www.alka.hr/storage/upload/userfiles/files/statut-vad/statut-2018.pdf>

² MILOŠEVIĆ, 2020: 5-6

Tijekom kasne antike, Cetinska krajina bila je dijelom Rimskog Carstva i spadala je pod rimsku provinciju Dalmaciju. Nakon pada Zapadnog Rimskog Carstva, vlast na ovom području preuzimaju Ostrogoti. Iako se slabo zna o širenju kršćanstva na ovom području u doba kasne antike, ipak je poznato da se Cetinska krajina nalazila u sastavu Ludrumske biskupije. Bizantski car Justinijan, uspješno je uništio Ostrogostku državu, pa se tako i prostor Cetinske krajine našao pod bizantskom vlašću. Uslijedilo je razdoblje dolaska Avara, Slavena te konačno Hrvata na ovo područje koji su nakon uspostave države, istu podijelili na 11 upravnih jedinica, a današnje područje Cetinske krajine može se poistovjetiti s tadašnjom upravnom jedinicom *Cetinska županija*. U takvim okolnostima se i sjedište Ludrumske biskupije seli u Biskupiju kod Knina.

1.2. Historijat prethodnih istraživanja

Iako je ova tematika nedovoljno istražena, ipak postoji određeni broj znanstvenika koji su se prethodno bavili ovom temom. Veliki broj prvotnih istraživanja nije bio stručan, a čest slučaj je i gubitak bilješki vođenih tijekom istraživanja, stoga nemamo dovoljno dobar uvid u istraživanja određenih lokaliteta. Krajem 19. stoljeća najviše su djelovali L. Marun i P. Stanić koji su bili aktivni u istraživanju lokaliteta u području gornjeg toka Cetine. Značajnija i opširnija istraživanja vođena su uglavnom sredinom 20. stoljeća, a tu je najveći doprinos dao S. Gunjača koji je vodio istraživanja na gotovo svim lokalitetima koji su svrstani u ovaj rad. Treba spomeniti i B. Gabričevića koji je istraživao lokalitete u području srednjeg toka Cetine u *Iz antičkog perioda Cetinske krajine*³. Krajem 20. stoljeća dolazi do sve većeg broja radova u kojem su objavljeni lokaliteti, u prvom redu su tu radovi J. Jeličić: *Tragom ranokršćanske arhitekture od izvora do ušća rijeke Cetine*⁴, B. Migotti: *Ranokršćanska topografija na području između Krke i Cetine*⁵ i P. Chevalier: *Ecclesiae Dalmatiae, Recherches archeologiques Franco-Croates*⁶. Među najrecentnijim radovima, možemo nabrojati autore A. Milošević: *Gornja Cetina: Kijevo, Cetina, Vrlika, Koljane, Otišić, Vučipolje, Potravlje, Hrvace. Korpus ranorednjovjekovne skulpture*⁷ i T. Marasović: *Dalmatia praeromanica. Ranorednjovjekovno graditeljstvo u Dalmaciji. 3. Korpus arhitekture srednje Dalmacije*⁸, koji su lokalitete kataloški uvrstili u svoje radove.

³ GABRIČEVIĆ, 1984

⁴ JELIČIĆ, 1984

⁵ MIGOTTI, 1990

⁶ CHEVALIER, 1995

⁷ MILOŠEVIĆ, 2020

⁸ MARASOVIĆ, 2011

Nažalost, većina lokaliteta nije dovoljno istraжена. Neki od lokaliteta su uništenі poput sv. Gala u Gali ili sv. Mihovila u Brnazama te nam ostaju samo zapisi o vođenim istraživanjima, neke lokalitete ne možemo precizno ubicirati, poput sv. Luke u Lučanima ili sv. Petra u Vrlici, već samo nagađati njihov točan položaj, a neki lokaliteti unatoč poznatoj lokaciji nisu dovoljno istraжeni da bi mogli dati precizniji opis njihovog izgleda. Najistraženija crkva u ovom radu je ujedno i najočuvanija, a to je crkva sv. Spasa koja se u literaturi spominje već krajem 18. stoljeća, a najdetaljniju njezinu obradu donose Ž. Peković i A. Milošević u *Predromanička crkva Svetoga Spasa u Cetini*⁹ koja uključuje i rekonstrukciju njezinog izvornog oblika.

1.3. Metodologija istraživanja

Pisanje ovog rada započeli smo prikupljanjem ishodišne literature te određivanjem lokaliteta koji se mogu svrstati pod sakralnu topografiju Cetinske krajine u kasnoj antici i ranom srednjem vijeku. Nakon utvrđenog broja lokaliteta uslijedio je terenski rad koji se sastojao od obilaska i fotografiranja lokaliteta. Veliki problem predstavljalo je i pronalazak točne lokacije određenih lokaliteta zbog obraslosti. Mnogi od lokaliteta nisu ucrtani u geografskim kartama te smo lokacije od njih uspješno pronašli uz pomoć domicilnog stanovništva. Dolaskom na lokalitete pristupilo se i pokušaju pronalaska dodatnog izvora vezanog uz lokalitet, ali bez većeg uspjeha. Nakon uspješnog dokumentiranja lokaliteta fotografijom uslijedilo je pisanje rada. Tijekom pisanja rada pristupilo se i traženju dodatne literature, a neki od lokaliteta su ponovno posjećeni.

Okosnicu ovog rada čini katalog sakralnih objekata. Katalog je radi bolje preglednosti podijeljen u dva velika dijela te potom u dva manja. Prva podijela je na sakralne objekte koje vežemo uz kasnu antiku te objekte koje vežemo uz rani srednji vijek. Oba dijela su potom podijeljena u dva manja, odnosno crkve na području gornjeg toka rijeke Cetine, a zatim one koje se nalaze na području srednjeg toka rijeke Cetine. U rad je ukupno uvršteno osamnaest crkava kojima je određen položaj, iznesen historijat istraživanja, opisana arhitektura i pripadajući crkveni namještaj, opisan i sažetak razvitka te je svaki lokalitet dokumentiran i fotografijama, ako je to bilo moguće. Osim kataloga, u rad je uvrštena i povijesna pozadina Cetinske krajine kako bi čitateljima bolje približili tematiku rada te uvod i zaključna razmatranja.

⁹ MILOŠEVIĆ, PEKOVIĆ, 2009

2. Povijesna pozadina

2.1. Prisutnost čovjeka u Cetinskoj krajini od prapovijesti do kasne antike

Najstarije tragove čovjeka na prostoru Cetinske krajine možemo pronaći u Gospodskoj pećini poviše Milaševa izvora Cetine. Najstarije razdoblje koje nalazimo je paleolitik, a Gospodska pećina ujedno je i bila stanište prapovijesnog iz razdoblja paleolitika,¹⁰ dok se to ne može potvrditi za nalaze kamenog doba pronađenih na lokalitetu Glavičica kod Trilja te Okruglo u Radošiću. Tu su pronađeni predmeti koji pripadaju paleolitiku odnosno mezolitiku, ali su pronađeni na površini. Veći broj nalazišta možemo naći u razdoblju neolitika, a tu možemo ubrojiti Gospodsku pećinu koja je bila čovjekovo stanište tijekom cijelog kamenog doba, potom Stipanovića pećinu, Tamnicu te Glavičicu. Za vrijeme eneolitika, odnosno bakrenog doba, čovjek nastavlja život na području Cetinske krajine, iako je manji broj nalaza iz eneolitika nego neolitika.¹¹ Dolaskom brončanog doba na ovom području se razvija i prapovijesna kulturna skupina, *cetinska kultura*, koja se nije zadržala samo na prostoru Cetinske krajine, već njezine ostatke nalazimo po širokom prostoru istočne obale Jadrana te dublje unutrašnjosti. Na prostoru Cetinske krajine u cetinsku kulturu možemo ubrojiti brojna prapovijesna groblja s kamenim gomilama nađenih na lokalitetima oko izvora Cetine poput Šparevine, Lukovače i Preočanske kose. Takva groblja nalazimo i na lijevoj obali rijeke Cetine od Koljana do Bajagića te na položaju Gaj u Otišiću. U Otišiću se osim groblja nalazilo i naselje na položaju Vlake. Oblikovanjem etničkih zajednica, odnosno Ilira na ovom prostoru, područje gornjeg toka Cetine gubi na značaju, a ilirska naselja se razvijaju na području srednjeg toka Cetine te prevladavaju utvrđena naselja na uzvisinama, odnosno gradine. Među gradine možemo ubrojati naselja Osinium (Sinj), Tilurium (Gardun) potom gradinu na brdu Šušanj u Lučanima ili, pak, na Bilokapića gradina u Udovičićima. Osim gradina poznata su i sojenička naselja uz samu rijeku Cetinu na lokalitetima Gacko, Dugiš, Okruglo, Vratnice te na utoku Rude u Cetinu.¹² Ilirsko pleme koje je živjelo na području Cetinske krajine bili su Delmati. O njihovu načinu života danas nam nije puno poznato, prema dosadašnjim istraživanjima poznato je da su se bavili stočarstvom i poljoprivredom, te da nisu imali svoje pismo. Upravo zato najviše podataka o njima donose njihovi neprijatelji Grci te Rimljani¹³ s kojima su Delmati uz povremene stanke ratovali preko 160 godina. Prvi sukob izbija 156. godine pr. Kr., a posljednji

¹⁰ MILOŠEVIĆ, 1998: 13

¹¹ MAROVIĆ, 1984: 27-29

¹² MILOŠEVIĆ, 1998: 14

¹³ BORKOVIĆ, 1982: 70

6. godine po. Kr. te je konačno okončan tri godine poslije.¹⁴ Konačna uspostava rimske vlasti na prostoru Cetinske krajine odražava se snažnom graditeljskom djelatnosti. Prvi veliki projekt bilo je izgradnja legijskog logora Tilurija u Gardunu. Počinju se graditi i ceste, a u sklopu njih i veliki kameni mostovi na rijeci Cetini. Veteranska kolonija podignuta je u Čitluku, a zvala se *Colonia Claudia Aequum* te se u isto vrijeme gradi i 10 kilometara dug vodovod koji je dovodio vodu u Aequum. Sukladno jačanju graditeljske aktivnosti, jača i proces romanizacije koji je ipak bio nešto slabiji na području gornjeg toka Cetine. Dolazi i do promjena u proizvodnim odnosima, u prvom redu u poljoprivredi. Obradiva zemljišta postaju *ager publicus* te se parceliziraju i dijele rimskim građanima, veteranima koji su živjeli u Aequumu. Poljoprivreda doseže viši stupanj organizacije, vlasnici posjeda dovode kvalificiranu radnu snagu te grade potrebne gospodarske i stambene objekte. Dolazi i do migracija domorodaca, koji su do tada imali svoja naselja na uzvisinama i visoravnima te se počinju naseljavati bliže *Aequumu*. Počinju učiti latinski jezik te primati rimske običaje. Već je napomenuto da je takav proces romanizacije bio jači na području srednjeg toka rijeke Cetine, ali nije bio zanemariv u gornjem području toka, što nam potvrđuju arheološki nalazi u okolici Vrlike poput Garjaka i Stražina. Na ovom području i dalje dominiraju naselja na visoravnima te se stanovništvo pretežno bavi stočarstvom. Tragovi romanizacije vide se na epigrafskim spomenicima, u prvom redu prodiranje latinskog jezika, koji je pak bio rezerviran samo za istaknuti sloj domaćeg stanovništva. Daje se pretpostaviti i postojanje municipija prema jednom natpisu pronađenog u Kijevu, ali se njegov postanak svrstava tek u kraj 2. stoljeća.¹⁵

2.2. Cetinska krajina tijekom kasne antike

Tijekom kasne antike i dalje se zadržava rimska vlast na području Cetinske krajine, ali dolazi do krize. Dolazi do krize robovlasničkog društva te do sve češćih barbarskih provala na područje Rimskog Carstva, a to se odražuje na svakodnevni život u Cetinskoj krajini gdje počinje jačati naturalna privreda i dolazi do dekadence urbanog života. U *Aequumu*, barem za sada, nema nalaza koje možemo pripisati ranokršćanskoj arhitekturi, dok ih nalazimo na ostalim područjima Cetinske krajine. Zaključuje se da je razlog tome što on upada u duboku krizu, a što bi on po svoj prilici trebao postati sjedište biskupije iz razloga što se Crkva nakon Milanskog edikta organizirala prema političko-administrativnoj organizaciji Rimskog Carstva.¹⁶ No, o širenju kršćanstva na ovim prostorima prije Milanskog edikta znamo vrlo

¹⁴ MORIĆ, 2012: 59-61

¹⁵ GABRIČEVIĆ, 1984: 93-101

¹⁶ GABRIČEVIĆ, 1984: 102

malo. Dosad nema pronađenih materijalnih tragova, a jedini poznati dokument o širenju kršćanstva u Dalmaciji općenito je pismo sv. Pavla u kojem se spominje da on u Dalmaciju šalje svog učenika Tita. Nije poznato u kolikoj je mjeri uspio proširiti kršćanstvo, može se samo pretpostaviti da je boravio u Saloni, kao glavnom gradu provincije Dalmacije, koja je uz ostale priobalne gradove bila ishodište širenja kršćanstva prema zaleđu. Idealniji uvjeti za širenje kršćanstva nastaju u 4. stoljeću nakon Milanskog edikta, ali isto tako dolazi i do pojave arijanstva. Arijanstvo je bilo osobito jako tijekom ostrogotske vladavine¹⁷ koji su vladali ovim područjem od 493. do 535. godine. Oni su na ovo područje došli nakon što su porazili germanskog vojvodu Odoakra, koji je pak prije njih 481. godine zazuzeo Dalmaciju nakon što je palo Zapadno Rimsko Carstvo.¹⁸ Nešto više je poznato o kršćanstvu na području Cetinske krajine iz doba ostrogotske vladavine, a najviše saznajemo iz sačuvanih dokumenata, odnosno akta sabora koji su se održali u Saloni 530. i 533. godine. Ono što je ključno za kršćanstvo na području Cetinske krajine je osnivanje nove biskupije za sjedištem u Ludrumu koja se nalazila na tom području, ali nažalost još nije poznata njezina točna lokacija.¹⁹ Ostrogotska vlast na ovom području nije se dugo zadržala, protiv njih započinje rat bizantski car Justinijan 535. godine. Na početku rata Ostrogoti su pružali otpor, ali car Justinijan je bio odlučan da zauzme Dalmaciju te nakon što je poslao još brojniju vojsku, Ostrogoti se povlače i tako Dalmacija dolazi pod vlast Bizanta. U narednim godina Ostrogoti su još nekoliko puta pokušali zauzeti Dalmaciju, ali bez većeg uspjeha. Posljednji put su to pokušali 548. godine i nakon neuspjeha zatražili mir s Bizantom, međutim Justinijan je bio odlučan i 555. godine dolazi do konačnog pada Ostrogotske države. U međuvremenu dolazi do prodora Avara koji su ispočetka bili u službi Bizantskog Carstva, ali taj odnos prestaje Justinijanovom smrću te uskoro započinju prodore zajedno sa Slavenima.²⁰ Tijekom tih ratnih godina car Justinijan, kao i njegovi nasljednici grade na području Cetinske koja je bila granično područje prema Avarima i Slavenima, a potom i Hrvatima, niz utvrda čije ostatke možemo i danas pronaći u Sinju, Čačvini, Rudi, Udovičićima i Grabu. Tijekom 7. i 8. stoljeća granica je bila upravo na rijeci Cetini, što nam potvrđuju i toponimi poput Trilja (*Tilurium*), Sinja (*Osinuium*) i Dicma (*Decimin*) koje nalazimo desno od korita rijeke Cetine, dok ih na lijevoj strani ne nalazimo.²¹

¹⁷ ZADRO, 2017: 202

¹⁸ NADILO, REGAN, 2008: 442

¹⁹ MIGOTTI, 1990: 59

²⁰ NOVAK, 2004: 86-91

²¹ NADILO, REGAN, 2008: 442

2.3. Cetinska krajina tijekom ranog srednjeg vijeka

Razdoblje ranog srednjeg vijeka obilježeno je i dolaskom Hrvata na ove prostore, međutim o njihovom dolasku nema mnogo izvora. Najviše podataka dobivamo pak iz izvora koji nastaje sredinom 10. stoljeća, a to je djelo Konstantina Porfirogeneta *O upravljanju carstvom*.²² Tijekom 7. i 8. stoljeća i dalje imamo oskudne izvore, ali početkom 9. stoljeća uslijed sukoba između Franačke i Bizanta nalazimo na konkretnije izvore, a i to da se prostor koji naseljavaju Hrvati nalazi u sferi interesa i jedne i druge države.²³ Taj sukob završava mirom u Aachenu te je područje koje naseljavaju Hrvati pripalo Franačkoj. Istovremeno započinje i prvi val pokrštavanja Hrvata o čemu svjedoče i pronađeni crkveni predmeti te utjecaj karlioniškog graditeljstva na sakralnu arhitekturu. Utjecaj Franačke odrazio se i na političko uređenje te tako nastaju dva politička središta, jedno u savsko-dravskom međurječju, a drugo u zaleđu istočnojadranske obale. Njihovi vladari se spominju na saboru u Heristalu 818. godine i to u kontekstu sukoba između ta dva kneza, Borne i Ljudevita. Borna umire prije Ljudevitovog poraza te novim knezom postaje Vladislav. Sredinom 9. stoljeća knez je bio Trpimir po kojem je i njegova dinastija koja je kasnije vladala Hrvatskom dobila ime.²⁴ Tada Hrvati uspijevaju u svojim nastojanjima da organiziraju i uspostave političku i društvenu vlast. Poznato je da je takva hrvatska državotvorna zajednica bila sačinjena od 11 upravnih jedinica, odnosno županija. Za prostor Cetinske krajine veže se *Cetinska županija*²⁵ koja je graničila sa *Livanjskom županijom* na Dinari i Vagnju, *Imotskom županijom* na liniji današnjih naselja Zadvarje – Cista Provo – Aržano, *Kninskom županijom* na prostoru između izvora Krke i Cetine, iako je jedno vrijeme i gornji tok rijeke Cetine bio pod upravom *Kninske županije*.²⁶ Iako su u početku hrvatski knezovi prihvaćali franačko vrhovništvo, to se polako počinje mijenjati u vrijeme kneza Branimira (o. 879. – 892.) poznatog zbog brojnih darovnica splitskoj Crkvi. U njegovo vrijeme dolazi do kulturnog procvata, a dosada je pronađeno čak šest njegovih natpisa vezanih uz crkve. Tada se i sjedište biskupije Ludrum, koje još nije ubicirano, ali je poznato da se nalazilo u Cetinskoj krajini, seli u Biskupiju kod Knina. Iz vremena kneza Branimira potječe i crkva sv. Spasa na izvoru Cetine čiji je donator bio župan Gastika. Ta crkva je imala i političko-ceremonijalnu namjenu kao sjedište župana.²⁷ Za vrijeme Branimirovih nasljednika prostor Cetinske krajine proživljava mirno razdoblje, osobito u doba Tomislava (o.

²² GOLDSTEIN, 1995: 87

²³ GOLDSTEIN, 1995: 139-143

²⁴ BIRIN, 2015: 42-46

²⁵ MILOŠEVIĆ, 1998: 16-17

²⁶ GOLDSTEIN, 1995: 152-156

²⁷ BASIĆ, 2015: 443-448

910. – 928.) koji je pobedio Mađare i Bugare. Za vrijeme njegove vladavine odvijaju se i crkveni sabori u Splitu 925. i 928. godine na kojima je ustoličena i metropolitanska vlast splitskog nadbiskupa nad cijelom Hrvatskom čijoj nadbiskupiji potom pripada i prostor Cetinske krajine. Kratkotrajna kriza Hrvatske nastaje u vrijeme Miroslava (945. – 949.), ali se već za njegovih nasljednika Mihovila Krešimira II. (949. – 969.) te Stjepana Držislava (969. – 996.) vraća stara moć Hrvatske.²⁸ Nakon njega nastaju dinastički sukobi između njegovih sinova, što Mlečani iskorištavaju za napad na istočnu obalu Jadrana. Novi mir nastaje u vrijeme Stjepana II. (1030. – 1058.), a 1040. on osniva i Kninsku biskupiju.²⁹ Njega na prijestolju nasljeđuje Petar Krešimir IV. (1058. – 1074.) koji je ujedno i prvi potvrđeni kralj Hrvatske i Dalmacije u suvremenim izvorima.³⁰ Za vrijeme vladavine tih dvaju valadara ubrao se proces izdvajanja pojedinih rodova i pojedinaca te je tako Hrvatska počela ulaziti u feudalizam. Nakon Petra Krešimira IV., kraljem postaje Zvonimir (1075. – 1089.) poznat po brojnim darovima Crkvi, a tako je i utvrda Radošić, na prostoru Cetinske krajine, bila poklonjena Splitskoj nadbiskupiji. Pošto mu sin umire prije njega, Zvonimirovom smrću dolazi do borbe na prijestolje. Iako je kraljem u međuvremenu postao Petar Svačić (1093. – 1097.) na prijestolje je pretendirao i Ugarski kralj Ladislav, brat od Zvonimirove supruge Jelene Lijepe. U takvom stanju, Hrvatska se podijelila na pristaše Petra Svačića i Ladislava koji u međuvremenu umire te ga nasljeđuje Koloman. Prostor Cetinske krajine stao je uz Petra koji na kraju pogiba 1097. godine. On je bio posljednji hrvatski kralj narodne krvi, a pet godina poslije njegove smrti Koloman je konačno izabran i za hrvatskoga kralja. Hrvatskoj ostaje široka samouprava na čijem je čelu bio ban. Takav novi poredak nije u početku donio znatnije promjene na prostoru Cetinske krajine.³¹

²⁸ KRUŽIĆ, 1997: 14-15

²⁹ BIRIN, 2015: 57-60

³⁰ Preuzeto: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=47856>

³¹ KRUŽIĆ, 1997: 15-19

3. Sakralna topografija Cetinske krajine u kasnoj antici

3.1. Gornji tok Cetine

3.1.1. Ranokršćanska crkva na gradini sv. Mihovila u Kijevu

Položaj: k. č. zgr. 28, k. o. Kijevo

Pretpostavlja se da se Crkva se nalazila u Kijevu, sjeverno od državne ceste D1 na platou brijega na kojem se danas nalazi crkva sv. Mihovila s pripadajućim grobljem.

Slika 1. Pretpostavljeni položaj crkve sv. Mihovila u Kijevu (<https://www.google.com/maps/>, konzultirano 20.11. 2023.).

Historijat istraživanja: Sam položaj crkve nikad nije istraživani, ali su prilikom izgradnje novih grobnica otkriveni nalazi koji uglavnom potječu iz prapovijesnog razdoblja, ali je između ostalog pronađeni i ulomak pluteja te stupić sa sraslim kapitelom. Kapitel je pronađen nekoliko metara lijevo od ulaza u groblje 1974. godine, a također su pronađeni i ostatci starih zidova i stepenica, ali se, nažalost, zbog nemogućnosti daljnjeg otkopa te zbog njihovih male dimenzije nije mogao odrediti oblik objekta kojem su pripadali. Naknadno je pronađen i ulomak pluteja koji upućuje na postojanje ranokršćanske crkve na ovom položaju, ali i na njezino uništenje gradnjom groblja i nove crkve. O ovom lokalitetu pisali su J. Jeličić,³² kao i A. Milošević koji navodi da je prema usmenim podacima istraživanja je na ovom lokalitetu provodio i S. Gunjača te je otkriven još jedan kapitel koji potječe iz ranokršćanskog razdoblja.³³

Arhitektura: Položaj crkve nikad nije istraživani, stoga nam nije poznat njezin tlocrt.

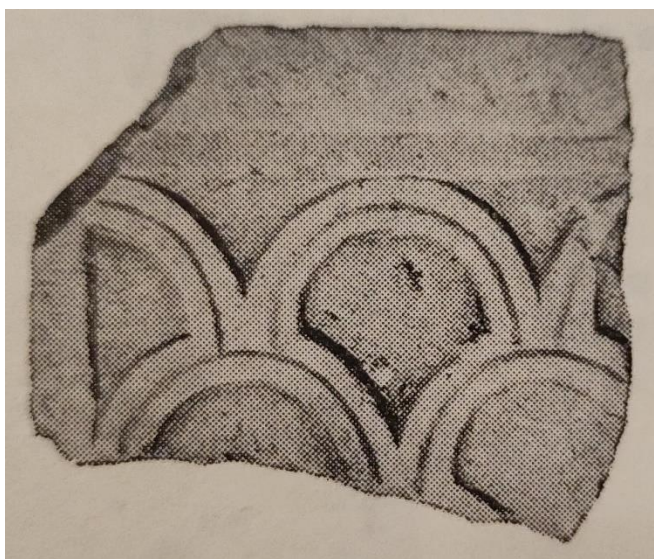
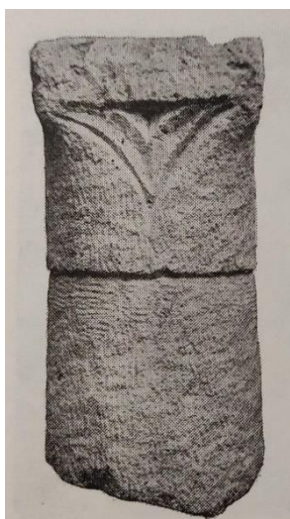
³² JELIČIĆ 1984: 169

³³ MILOŠEVIĆ 2020: 9-10

Slika 2. Groblje na području kojeg se pretpostavlja postojanje ranokršćanske crkve (Foto: Marko Kojundžić).

Crkveni namještaj: Pronađen je kapitel sa sraslom kolonom za kojeg se vjeruje da je pripadao oltarnoj ogradi, odnosno stupu oltarne ograde. Osim njega, pronađen je i ulomak pluteja. Pronađeni ulomci čuvaju se u Arheološkoj zbirci Franjevačkog samostana u Sinju.³⁴

Slika. Ulomak kapitela (Preuzeto: JELIČIĆ, 1984). Slika. Ulomak pluteja (Preuzeto: JELIČIĆ, 1984.)

Sažetak razvitka: Može se pretpostaviti postojanje gradinskog naselja na lokalitetu, koje biva zapušteno te se na njegovim zapadnim obroncima gradi novo, rimsko naselje koje je moguće datirati između 1. i 4. stoljeća. Po uobičajenoj shemi se u kasnoj antici često ponovno zaposjednu gradinska naselja pa na ovom primjeru možemo pretpostaviti postojanje manjeg refugija ili kastruma u čijem sklopu možemo pretpostaviti i postojanje ranokršćanske crkve koju nije moguće preciznije datirati.³⁵

³⁴ JELIČIĆ, 1984: 169-172.

³⁵ MILOŠEVIĆ 2020: 10

Slika 3. Ostaci rimske ville rustice u podnožju brijega (Foto: Marko Kojundžić).

Literatura:

JELIČIĆ, J. (1984), *Tragom ranokršćanske arhitekture od izvora do ušća rijeke Cetine*, u: Rapanić, Ž. (ur.), *Cetinska krajina od prehistorije do dolaska Turaka*, *Izdanja HAD-a*, 8, Split, str. 169-172.

MILOŠEVIĆ, A. (2020.), *Gornja Cetina: Kijevo, Cetina, Vrlika, Koljane, Otišić, Vučipolje, Potravlje, Hrvace. Korpus ranorednjoevjekovne skulpture*, knj. 4. Split: MHAS, str. 9-10.

3.1.2. Ranokršćanska crkva na seoskom groblju u Koljanima Donjim

Položaj:

Ostatci crkve se nalaze na seoskom groblju u Koljanima Donjim s lijeve obale rijeke Cetine, danas potopljeni Peručkim jezerom.

Historijat istraživanja: Lokalitet su istraživali P. Stanić te S. Gunjača. S. Gunjača je istraživao 1939. i 1940. godine te je prilikom iskopavanja lokaliteta pronašao ulomak reljefa koji potječe iz ranokršćanskog razdoblja.³⁶ Najrecentniji rad koji spominje ovaj lokalitet je *Gornja Cetina: Kijevo, Cetina, Vrlika, Koljane, Otišić, Vučipolje, Potravlje, Hrvace. Korpus ranorednjovjekovne skulpture* autora A. Miloševića.³⁷

Arhitektura: P. Stanić navodi da ruševine stare crkve imaju vanjsku dužinu oko 12 m te širinu oko 5,50 m.³⁸

Sažetak razvitka: Godine 1935. dolazi do gradnje nove grobne kapele prilikom čega je došlo i pronalaska ostataka starije crkve s menzom *in situ*. Nažalost, gradnja se nastavila su i temelji te starije crkve djelomično nadzidani. Pretpostavlja se da je ulomak reljefa koji je pronašao S. Gunjača donesen s građevine na starom seoskom groblju te upotrebljen pri izgradnji ranosrednjovjekovne crkve. Lokalitet je danas potopljen Peručkim jezerom, zadnji put je bio vidljiv 1993. godine prilikom isušivanja jezera zbog miniranja brane HE Peruča tijekom Domovinskog rata, ostatci su u međuvremenu erodirali.³⁹

Literatura:

MILOŠEVIĆ, A. (2020.), *Gornja Cetina: Kijevo, Cetina, Vrlika, Koljane, Otišić, Vučipolje, Potravlje, Hrvace. Korpus ranorednjovjekovne skulpture*, knj. 4. Split: MHAS, str. 10-12.

³⁶ MILOŠEVIĆ 2020: 10-12

³⁷ MILOŠEVIĆ, 2020

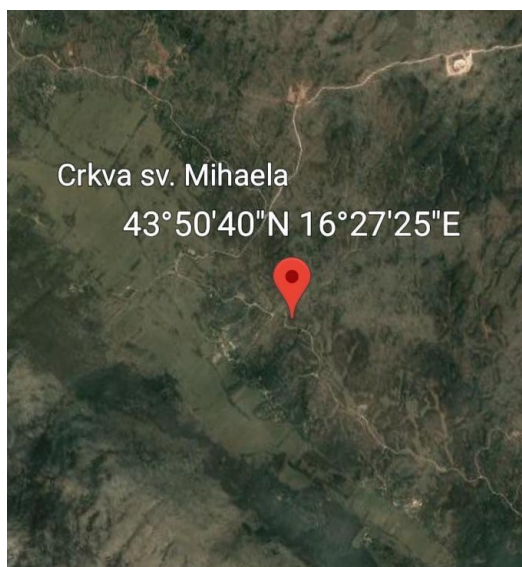
³⁸ MILOŠEVIĆ, 2020: 12

³⁹ MILOŠEVIĆ, 2020: 10-12

3.1.3. Ranokršćanska crkva u Krunića ogradi u Otišiću

Položaj: k. č. 51/1, k. o. Otišić

Ostaci crkve nalaze se u Krunića ogradi, neposredno uz cestu u sjevernom dijelu sela Otišić.

Slika 4. Položaj crkve u Krunića ogradi u Otišiću (<https://www.google/maps/>, konzultirano 12.2. 2024.)

Historijat istraživanja: P. Stanić bio je prvi koji je istraživao ovaj lokalitet gdje je 1890. godine naišao na antičke natpise. Godinu dana kasnije pronašao je ostatke arhitekture te je nakon čišćenja lokaliteta naišao i na ostake crkve. Istraživanja nastavlja S. Gunjača 1946. godine kada provodi i sondažna istraživanja.⁴⁰ Uspijeva odrediti orijentaciju crkve te njezinu arhitekturu, a prilikom otkopavanja vanjske strane apside nalazi ranokršćanski stup sa sraslim kapitelom. Pronađeni nalazi ostaju neobjavljeni te se samo spominju u preliminarnom izvještaju.⁴¹

Slika 5. Današnje stanje lokaliteta (Foto: Marko Kojundžić).

⁴⁰ MILOŠEVIĆ, 2020: 12-13

⁴¹ JELIČIĆ 1984: 171

Arhitektura: Prema istraživanjima S. Gunjače zaključuje se da je crkva orijentirana prema jugoistoku, na ulaznom pročelju je imala narteks, a na začelju je završavala s polukružnom apsidom. Ostaci crkve vidljivi su i danas, ali su nažalost znatno obrasli niskom hrastovom šumicom.⁴²

Crkveni namještaj: Crkvi su pripadala dva stupića sa stiliziranim akantovim listovima za koje se vjeruje da potječu iz 6. stoljeća.⁴³ Nažalost u literaturi nisu objavljene fotografije ulomaka kao ni mjesto pohrane.

Sažetak razvitka: Nema dovoljno podataka o gradnji i razvoju crkve.

Literatura:

JELIČIĆ, J. (1984), Tragom ranokršćanske arhitekture od izvora do ušća rijeke Cetine, u: Rapanić, Ž. (ur.), *Cetinska krajina od prehistorije do dolaska Turaka*, Izdanja HAD-a, 8, Split, str. 171.

MIGOTTI, B. (1990.), *Ranokršćanska topografija na području između Krke i Cetine*, Zagreb, str. 51.

MILOŠEVIĆ, A. (2020.), *Gornja Cetina: Kijevo, Cetina, Vrlika, Koljane, Otišić, Vučipolje, Potravlje, Hrvace. Korpus ranorednjojevokovne skulpture*, knj. 4. Split: MHAS. Str. 12-13.

⁴² MILOŠEVIĆ, 2020: 13

⁴³ MIGOTTI 1990: 51

3.1.4. Ranokršćanska crkva na položaju Liovića greblje u Vučipolju

Položaj: k. č. 1971, k. o. Dabar

Lokalitet se nalazi u maloj hrastovoj šumici, oko 200 m sjeverozapadno od Bandića kuća u Vučipolju.

Slika 6. Položaj crkve na Liovića greblje u Vučipolju (<https://www.google/maps/>, konzultirano 12.2. 2024.)

Historijat istraživanja: Na vidljivim ostacima zidova vršeno je pokusno istraživanje čime je zaključeno da oni pripadaju ranokršćanskoj crkvi.⁴⁴

Arhitektura: Crkva je nedovoljno istražena da se može dati njezin arhitektonski opis, a sačuvani ostatci dijelom su obrasli bršljanom.⁴⁵

Sažetak razvitka: Nema dovoljno podataka o gradnji i razvoju crkve. Poznato je da je na ruševinama crkve u kasnom srednjem vijeku nastalo groblje.⁴⁶

Slika 7. Današnje stanje lokaliteta (Foto: Marko Kojundžić)

Literatura:

MILOŠEVIĆ, A. (2020.), *Gornja Cetina: Kijevo, Cetina, Vrlika, Koljane, Otišić, Vučipolje, Potravlje, Hrvace. Korpus ranorednjojekovne skulpture*, knj. 4. Split: MHAS, str. 13-14.

⁴⁴ MILOŠEVIĆ, 2020: 14

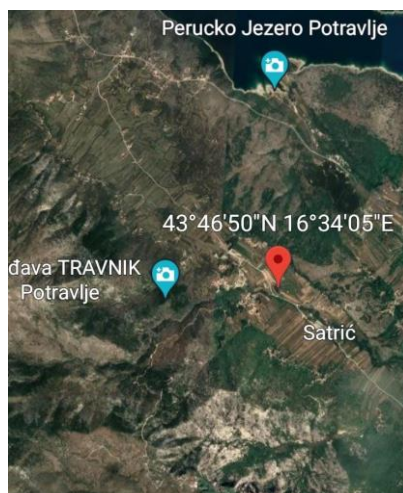
⁴⁵ MILOŠEVIĆ, 2020: 13-14

⁴⁶ MILOŠEVIĆ, 2020: 14

3.1.5. Ranokršćanska crkva na položaju Grudine u Potravlju

Položaj: k. č. 398, k. o. Potravlje

Lokalitet se nalazi na položaju Grudine u selu Potravlju.

Slika 8. Položaj ranokršćanske crkve u Potravlju (<https://www.google/maps/>, konzultirano 12.2. 2024.)

Historijat istraživanja: Na ostatke crkve prvi je upozorio A. K. Matas koji je osim crkve donio i cjelovitu sliku arheoloških nalaza na području Potravlja. Lokalitet je istraživao i L. Marun 1892. godine⁴⁷, ali zbog slabog interesa Kninskog starinskog društva za ovaj lokalitet, dokumentacija i izvještaji ostaju površni.⁴⁸ Posljednja istraživanja vođena su 1952. i 1953. godine.⁴⁹ J. Jeličić uspijeva pronaći fotografije koje dokumentiraju ostatke crkvenog namještaja.⁵⁰ Osim njih u svojim radovima crkvu spominju i B. Migotti⁵¹, A. Milošević⁵² te P. Chevalier.⁵³

Arhitektura: Ranokršćanska crkva na ovom lokalitetu prema F. Radiću bila je trobodna te je imala tri polukružne apside. Srednja apside je na vanjskom zidnom plaštu imala zidane lezene, a s unutarnje strane subselij. U prezbiteriju se nalazio i ciborij koji je počivao na četirima mramornim stupovima. F. Radić također navodi i da je crkva bila dugačka 23,20 m.⁵⁴ Danas ovoj crkvi ne možemo ući dalje u trag zbog krčenja oranica na ovom prostoru. Međutim, tijekom posljednjih istraživanja otkrivena je još jedna crkva na ovom prostoru. Jednobodna

⁴⁷ MILOŠEVIĆ, 2020: 14-16

⁴⁸ MIGOTTI, 1990: 51

⁴⁹ MILOŠEVIĆ, 2020: 16

⁵⁰ MIGOTTI, 1990: 51

⁵¹ MIGOTTI, 1990: 51

⁵² MILOŠEVIĆ, 2020: 14-17

⁵³ CHEVALIER: 1995: 190

⁵⁴ RADIĆ, 1896: 255

crkva dugačka oko 9 m, a široka oko 8,45 m te je završavala pravokutnom apsidom na jugoistočnoj strani. Dužina apside je oko 2,60 m, a širina 3,60 m.⁵⁵

Slika 9. Medašni zidovi na području lokaliteta u kojima možemo naći ostatke priklesanog građevinskog kamena. (Foto: Marko Kojundžić).

Slika 10. Današnje stanje lokaliteta pretvoreno u obradive površine (Foto: Marko Kojundžić).

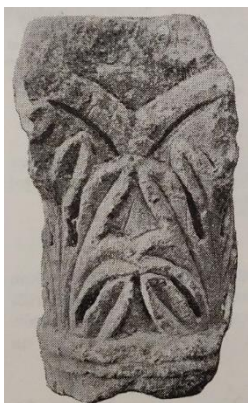
Crkveni namještaj: Lokalitetu pripadaju tri kapitela, različitog oblika i različite veličine, ulomci pluteja te perforirana tranzena.⁵⁶ Također crkva je imala i klupu za kler u srednjoj apsidi. Pronađeni ulomci crkvenog namještaja potiču iz 5. i 6. stoljeća.⁵⁷ Jedan od pronađenih kapitela čuva se u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu, a jedan u Arheološkoj zbirci Franjevačkog samostana u Sinju. Ulomci ranokršćanskih pluteja i tranzena nalaze se u Kninskom muzeju.⁵⁸

⁵⁵ MILOŠEVIĆ, 2020: 14-17

⁵⁶ JELIČIĆ, 1984: 171

⁵⁷ CHEVALIER, 1995: 190

⁵⁸ JELIČIĆ, 1984: 172-174.

Slika 11. Jedan od kapitela pronađen na lokalitetu (Preuzeto: JELIČIĆ, 1984)

Slika 12. Jedan od kapitela pronađenih na lokalitetu (Preuzeto: JELIČIĆ, 1984.)

Slika 13. Pronađeni ulomci pluteja i tranzena (Preuzeto: JELIČIĆ, 1984.)

Sažetak razvitka: Uz ruševine trobrodne ranokršćanske crkve nađeno je i nekoliko ulomaka antičkih nadgrobnih i zavjetnih natpisa, pa se zaključuje da je ona sagrađena na ostacima starijeg naselja ili pak rustične vile. L. Marun je otkriva u ruševnom stanju, a nakon toga se

područje oko nje pretvara u obradive površine zajedno s crkvom kojoj danas više ne možemo ući u trag. Ujedno se i ostatci crkve koriste za zidanje međašnih zidova.⁵⁹

Literatura:

JELIČIĆ, J. (1984), Tragom ranokršćanske arhitekture od izvora do ušća rijeke Cetine, u: Rapanić, Ž. (ur.), *Cetinska krajina od prehistorije do dolaska Turaka*, Izdanja HAD-a, 8, Split, str. 171.

MIGOTTI, B. (1990.), *Ranokršćanska topografija na području između Krke i Cetine*, Zagreb, str. 51.

MILOŠEVIĆ, A. (2020.), *Gornja Cetina: Kijevo, Cetina, Vrlika, Koljane, Otišić, Vučipolje, Potravlje, Hrvace. Korpus ranorednjo-vjekovne skulpture*, knj. 4. Split: MHAS, str. 14-17.

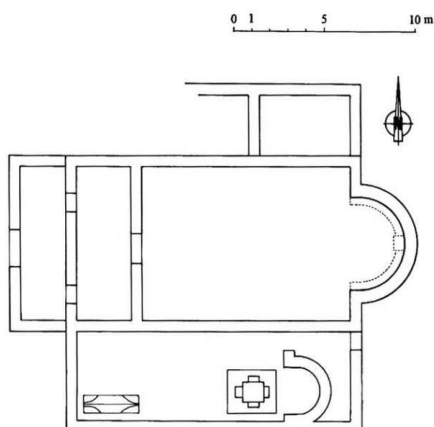
CHEVALIER, P. (1995.), *Ecclesiae Dalmatiae, Recherches archeologiques Franco-Croates*, Split: Arheološki muzej u Splitu, str. 190.

RADIĆ, F. (1896.), Izvješće o radu hrvatskog starinarskog društva u Kninu u obće, a napose o kršćanskim starinama do sad otkrivenim i objelodanjenim u Dalmaciji, osjem Solina, Bosni-
Hercegovini, Hrvatskoj, Slavoniji i Istri, *Starohrvatska prosvjeta* 2 (4): str. 254-258.

⁵⁹ MILOŠEVIĆ, 2020: 14-17

3.2.Srednji tok Cetine

3.2.1. Ranokršćanska crkva sv. Luke u Otoku

Slika 14. Tlocrt crkve (preuzeto: OŽANIĆ ROGULJIĆ, 2008)

Položaj: k.č. 1028, k. o. Otok

Lokalitet se nalazi u općini Otok na položaju Mirine s lijeve strane korita rijeke Cetine. Lokalitet je omeđen poljoprivrednim površinama.

Slika 15. Položaj crkve sv. Luke u Otoku (<https://www.google/maps/>, konzultirano: 12.2.2024.)

Historijat istraživanja: Prva istraživanja proveo je Branimir Gabričević 1955. godine. Nakon što je bila istražena krenulo se u dataciju crkve. Gabričević ju je datirao u 5. stoljeće te početak 6. stoljeća, dok je Chevalier datira u 6. stoljeće. Na istraživanju crkve radili su i mnogi drugi istraživači poput Jasne Jeličić Radonić, Nenada Cambija, Branke Migotti te Ante Miloševića.⁶⁰ B. Gabričević djelomično je konzervirao crkvu, a 1985. godine provedena su na njoj i georezistentna mjerenja.⁶¹

⁶⁰ OŽANIĆ ROGULJIĆ, 2008: 1-2

⁶¹ NADILO, REGAN, 2008: 445

Arhitektura: Crkva je sačuvana u temeljima sa zidovima do otprilike 35 cm visine, stoga je poznat i tlocrt crkve. Crkva je pravokutnog tlocrta, jednobrodna s polukružnom apsidom, a njezine dimenzije iznose 22,5 x 19 m. U polukružnoj apsidi možemo prepoznati subselij s katedrom. Ulazno pročelje je okrenuto prema zapadu, a u prednarteks se ulazilo kroz jedan ulaz koji se nalazio na sredini pročelja. Iz njega se u narteks ulazilo kroz dva ulaza koja su stajala na lijevoj i desnoj strani zida te potom ponovno kroz jedan središnji ulaz u glavni brod crkve. Oba narteksa su bila pravokutna te su pratili bočne zidove glavnog broda crkve. Na sjevernoj bočnoj strani nalazimo dvije pomoćne prostorije, a na južnoj strani krstionicu koja je svojom dužinom pratila glavni brod crkve s egzonarteksom. Krstionica je imala piscinu križnog tlocrta, a istočno od nje je bila polukružna apside upisana u začelje. Osim ostataka koji su i danas vidljivi, na ovom lokalitetu pronađen je i ulomak ploče dimenzije 22 x 19 cm s motivima euharistije, ulomak kapitela s vegetabilnim ukrasom te ulomak sarkofaga koji vjerojatno pripada urušenom sarkofagu koji je i danas vidljiv u zapadnom dijelu krstionice.⁶² Iako su zidovi crkve vidljivi i danas te se može prepoznati tlocrt, dio lokaliteta je zarastao niskom šumicom, najviše u istočnom dijelu krstionice.

Slika 16. Obrasli dio lokaliteta, u istočnom dijelu krstionice (Foto: Marko Kojundžić)

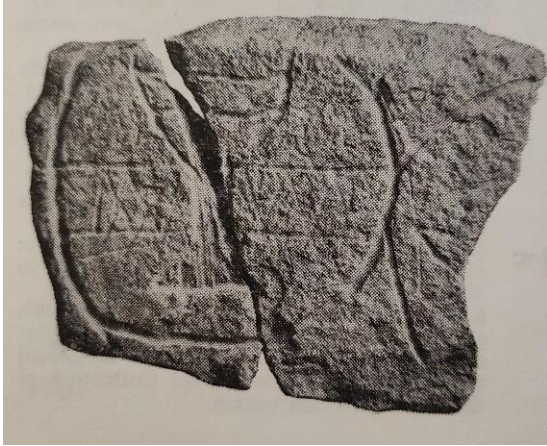

Slika 17. Ostatci sarkofaga u zapadnom dijelu krstionice, *in situ* (Foto: Marko Kojundžić)

Crkveni namještaj: Sačuvano je mnoštvo ulomaka crkvenog namještaja, gdje možemo ubrojiti ulomke stupova sa sraslim kapitelima koji pripadaju starijoj opremi crkve, za razliku od pronađenih ulomaka oltarne ograde, tranzena i brojni ulomci pluteja. Osim njih valja izdvojiti i ploču od muljike s reljefom prikaza euharistije te sarkofag salonitanskog tipa pronađenog u krstionici.⁶³

⁶² OŽANIĆ ROGULJIĆ, 2008: 2-3

⁶³ MILOŠEVIĆ, 2017: 117-119

Slika. 18. Ulomak ploče (Preuzeto: JELIČIĆ, 1984)

Slika 19. Današnji izgled lokaliteta (Foto: Marko Kojundžić)

Sažetak razvitka: Kao što je već navedeno, crkva se ne može točno datirati, Gabričević je dakle datira u 5. stoljeće te početak 6. stoljeća, Chevalier u 6. stoljeće, a u novijoj literaturi se čak navodi i da je srednjovjekovna. Ono što je sigurno jest da se crkva gradila u dvije faze. U prvoj fazi izgrađena je crkva jednobrodnog tlocrta s polukružnom apsidom te nartekсом. Naknadno joj je pripojena i krstionica, a u drugoj fazi gradnje joj se dodaju i dvije bočne prostorije na sjeveroistoku te prednartekс na zapadu. J. Jeličić Radonić smatra da ova crkva nastaje na način da se na pravokutnu prostoriju prislanjaju svi elementi koji su neophodni za obavljanje liturgijskih obreda. Zbog posjedovanja krstionice, a i supselija i katedre u apsidi, B. Gabričević pretpostavlja da je ovdje bilo sjedište biskupije Ludrum koja se osnovala 533. godine. A. Milošević pretpostavlja i postojanje samostana, a B. Migotti smatra da se titular ove crkve prenio na današnju župnu crkvu u Otoku sv. Luke.⁶⁴ Isto tako A. Milošević osporava pretpostavku B. Gabričevića da je ovdje bilo sjedište biskupije Ludrum.⁶⁵

Literatura:

JELIČIĆ, J. (1984), *Tragom ranokršćanske arhitekture od izvora do ušća rijeke Cetine*, u: Rapanić, Ž. (ur.), *Cetinska krajina od prehistorije do dolaska Turaka*, Izdanja HAD-a, 8, Split, str. 172.

MILOŠEVIĆ, A. (2017.) *Arheologija Sinjskog polja*, Split, str. 117-119.

NADILO, B.; REGAN, K., (2008.), *Stare crkve u Cetinskoj krajini*, *Građevinar* 60 (5): str 445.

OŽANIĆ ROGULJIĆ, I. (2008.), *Otok-Mirine*, Zagreb: Institut za arheologiju, str. 1-3.

⁶⁴ OŽANIĆ ROGULJIĆ, 2008: 1-2

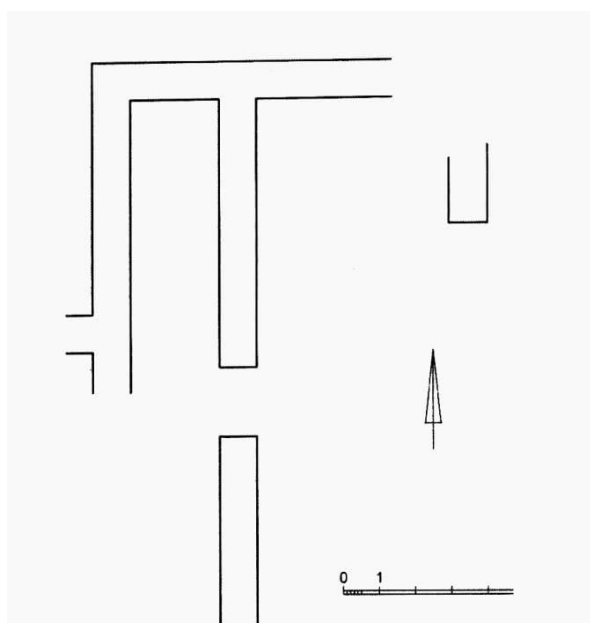
⁶⁵NADILO, REGAN, 2008: 445

3.2.2. Ranokršćanska crkva sv. Gala u Gali

Položaj: Lokalitet se nalazio na otočiću Gacko u Gali, omeđen rukavcima rijeke Cetine.⁶⁶

Historijat istraživanja: Ovaj lokalitet je uništen u melioracijskim radovima 1950. godine, a Branimir Gabričević je naknadno približno rekonstruirao tlocrt građevine.⁶⁷ Nedaleko od ovog lokaliteta pronađen je i plutej oltarne ograde 1956. godine,⁶⁸ a iste godine Branimir Gabričević provodi i zaštitna istraživanja.⁶⁹

Arhitektura: B. Gabričević tijekom rekonstrukcije tlocrta nije uočio apsidu, te se zaključuje da ta građevina ne mora nužno biti crkva unatoč pronađenom pluteju. Danas je lokalitet uništen.⁷⁰

Slika 20. Pronađeni ostaci arhitekture (Preuzeto: MARASOVIĆ, 2011)

Slika 21. Pronađeni plutej oltarne ograde (Preuzeto: NADILO, REGAN, 2008)

Crkveni namještaj: Pronađen je je plutej oltarne ograde ukrašen križom i nizovima koncentričnih krugova.⁷¹

Sažetak razvitka: Pronađeni plutej oltarne pregrade potječe najvjerojatnije iz kraja 7. ili početka 8. stoljeća.⁷² Crkva nastaje u kasnoj antici, a kasnije se oprema predromaničkim

⁶⁶ NADILO, REGAN, 2008: 451

⁶⁷ NADILO, REGAN, 2008: 451

⁶⁸ MARASOVIĆ, 2011: 72

⁶⁹ MILOŠEVIĆ, 1998: 42

⁷⁰ NADILO, REGAN, 2008: 451

⁷¹ MILOŠEVIĆ, 1998: 214-215

⁷² NADILO, REGAN, 2008: 451

crkvenim namještajem. Titular sv. Gal počinje se slaviti vjerojatno krajem 7. stoljeća ili početkom 8. stoljeća.⁷³

Literatura:

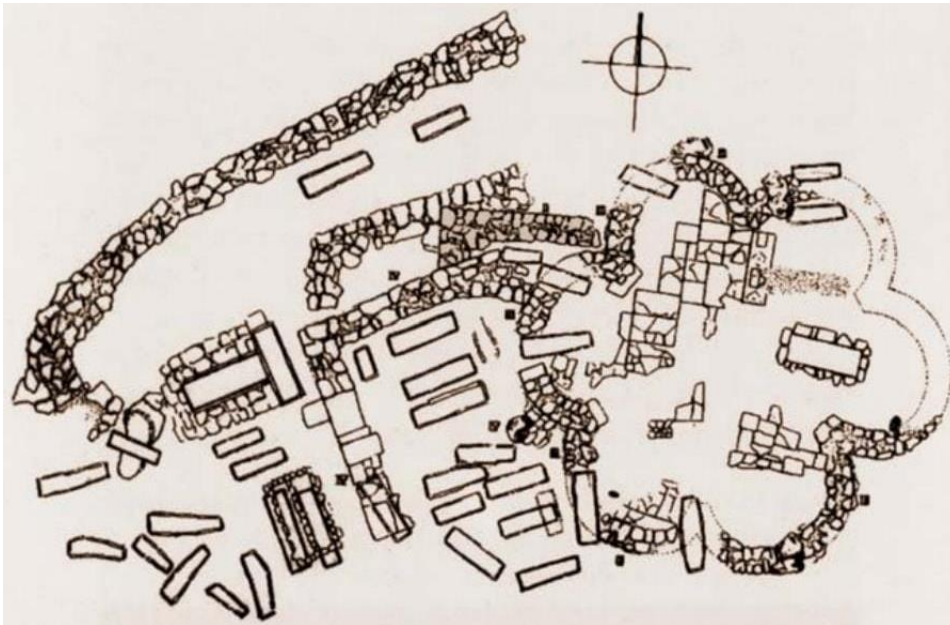
MARASOVIĆ, T. (2011.), *Dalmatia praeromanica. Ranosrednjovjekovno graditeljstvo u Dalmaciji. 3. Korpus arhitekture srednje Dalmacije*, Split – Zagreb, str. 72-73.

MILOŠEVIĆ, A. (1998.), *Arheološka topografija Cetine*, Split, str. 42-215.

REGAN, K.; NADILO, B. (2008.), Stare crkve u Cetinskoj krajini, *Građevinar* 60 (5): str. 451.

⁷³ MARASOVIĆ, 2011: 72-73

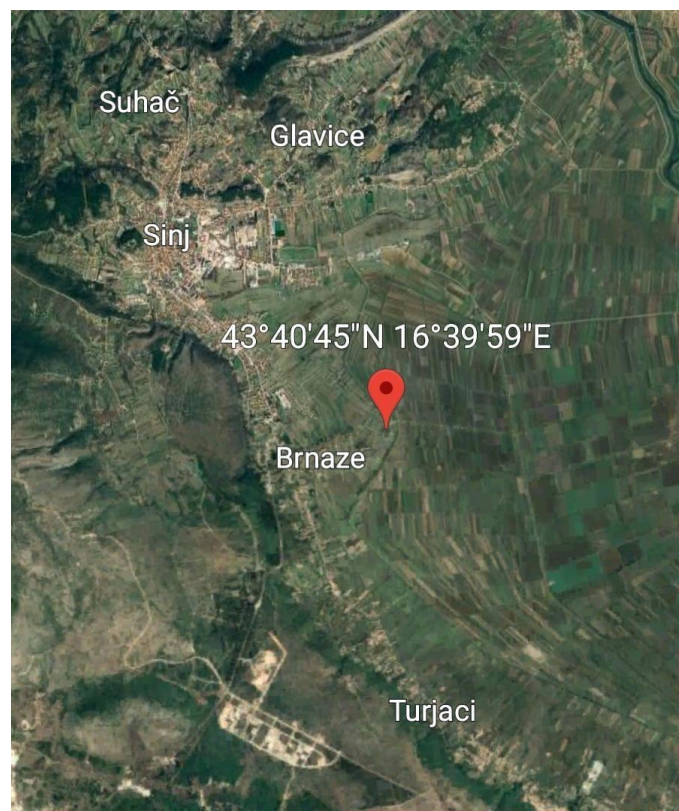
3.2.3. Ranokršćanska crkva sv. Mihovila u Brnazama

Slika 22. Ostaci nakon provedenih istraživanja na kojima se osim ranosrednjovjekovne šesterolisne crkve sv. Mihovila, uočavaju i ostaci ranokršćanske crkve (Preuzeto: NADILO, REGAN, 2008)

Položaj: k. č. 1039, k. o. Brnaze

Ostatci crkve danas nisu vidljivi, nalazili su se na nogometnom igralištu Športski centar *Sveti Mihovil* u Brnazama.

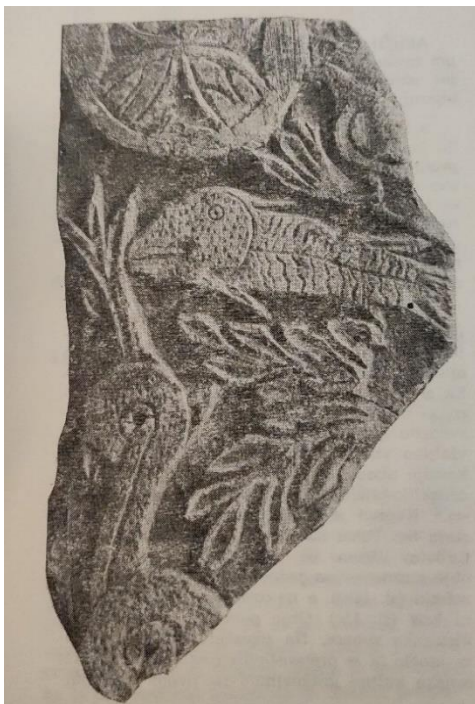

Slika 23. Položaj ranokršćanske crkve sv. Mihovila u Brnazama (<https://www.google/maps/>, konzultirano: 12.2.2024.)

Historijat istraživanja: Prvi je crkvu istraživao S. Gunjača koji je prije samog iskopavanja zabilježio tradiciju o nekadašnjoj crkvi sv. Mihovila. Do iskopavanja je došlo zbog eksploatacije šljunka te su nakon iskopavanja izrađene dokumentacije 1947. i 1948. godine. Nakon toga nastavlja se s eksploatacijom šljunka te su ostaci potpuno uništeni. U primarnom fokusu ovih istraživanja bila je šesterolisna ranosrednjovjekovna crkva sv. Mihovila, međutim otkrivena je i ranokršćanska crkva kojoj pripadaju dvije ploče oltarne pregrade,⁷⁴ čije fotografije ulomaka objavljuje J. Jeličić.⁷⁵

Arhitektura: Tlocrt crkve nije poznat. Danas se na mjestu lokaliteta nalazi nogometno igralište. Prema donesenom tlocrtu teško je detaljnije opisati ostatke crkve, vidljivi su ostaci jednog zida koji je smješten sjeverozapadano od glavnog ulaza u ranosrednjovjekovnu crkvu.

Crkveni namještaj: Crkvi pripadaju dva ulomka pluteja sa simbolima euharistije i starozavjetnog prikaza o Joni.⁷⁶

Slika 25. Nogometno igralište na mjestu lokaliteta i nekadašnje crkve. (Foto: Marko Kojundžić)

Slika 24. Jedan od pronađenih ulomaka pluteja (Preuzeto: JELIČIĆ, 1984)

⁷⁴ MARASOVIĆ, 2011: 74

⁷⁵ JELIČIĆ, 1984: 176-178

⁷⁶ MIGOTTI, 1990: 49

Slika 26. Jedan od pronađenih ulomaka pluteja (Preuzeto: JELIČIĆ, 1984.)

Sažetak razvitka: Crkva nastaje na rimskoj građevini šesterokutnog tlocrta, pronađena ploča koja joj se pripisuje potječe iz 6. stoljeća. Na njezinim temeljima izgrađena je ranosrednjovjekovna crkva koja se datira u početak 9. stoljeća.⁷⁷

Literatura:

MARASOVIĆ, T. (2011.), *Dalmatia praeromanica. Ranosrednjovjekovno graditeljstvo u Dalmaciji. 3. Korpus arhitekture srednje Dalmacije*, Split – Zagreb, str. 74-79.

MIGOTTI, B. (1990.), *Ranokršćanska topografija na području između Krke i Cetine*, Zagreb, 49.

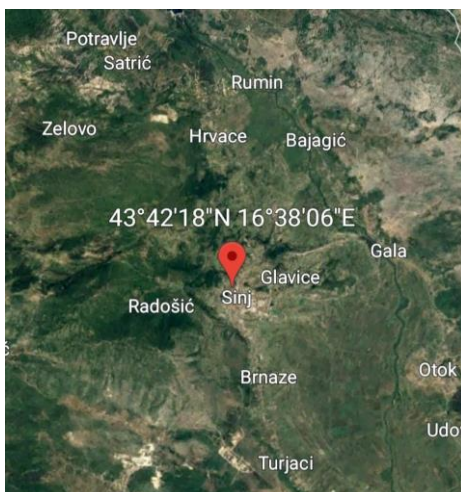
JELIČIĆ, J. (1984), *Tragom ranokršćanske arhitekture od izvora do ušća rijeke Cetine*, u: Rapanić, Ž. (ur.), *Cetinska krajina od prehistorije do dolaska Turaka*, Izdanja HAD-a, 8, Split, str. 176.

⁷⁷ MARASOVIĆ, 2011: 79

3.2.4. Lokalitet Fratarka u Sinju – potencijalni položaj ranokršćanske crkve

Položaj: k. č. zgr. 523, k. o. Sinj

Točan položaj crkve nije poznat, spominje se u jednoj oporuci kao crkva pod utvrdom *Asinio*, što daje zaključiti da se nalazila u Sinju. Potencijalni položaj je lokalitet Fratarka na kojem je pronađen ulomak ranokršćanske menze.⁷⁸

Slika 27. Položaj *Fratarke* u Sinju (<https://www.google/maps/>, konzultirano 12.2.2024.)

Historijat istraživanja: Prilikom građevinskih radova, na ovom lokalitetu je pronađen ulomak ranokršćanske menze, zajedno s ostacima rimske opeke i stakla te rimskih novčića iz 4. stoljeća.⁷⁹

Arhitektura: Nikad nije utvrđen točan položaj crkve, stoga nam ni tlocrt ni opis crkve nisu poznati.

Crkveni namještaj: Iz pronađenog ulomka ranokršćanske menze se zaključuje da je ona bila kružnog tlocrta te je imala profilirani rub.⁸⁰

Slika 28. Ulomak ranokršćanske menze pronađen na lokalitetu Fratarka (Preuzeto: MILOŠEVIĆ, 2017)

⁷⁸ MILOŠEVIĆ, 2017: 88-90

⁷⁹ MIGOTTI, 1990: 50

⁸⁰ MIGOTTI, 1990: 50

Sažetak razvitka: Nije poznat razvoj crkve, jedino što znamo o njoj da je da njezina menza potječe iz 6. stoljeća te da je postojala za vrijeme pisanja oporuke nepoznatog oporučitelja, a vjeruje se da bi to spadalo u drugu polovicu 7. stoljeća.⁸¹

Literatura:

MIGOTTI, B. (1990.), *Ranokršćanska topografija na području između Krke i Cetine*, Zagreb, str. 50.

MILOŠEVIĆ, A. (2017.) *Arheologija Sinjskog polja*, Split, str. 88-90.

⁸¹ MILOŠEVIĆ, 2017: 88-90

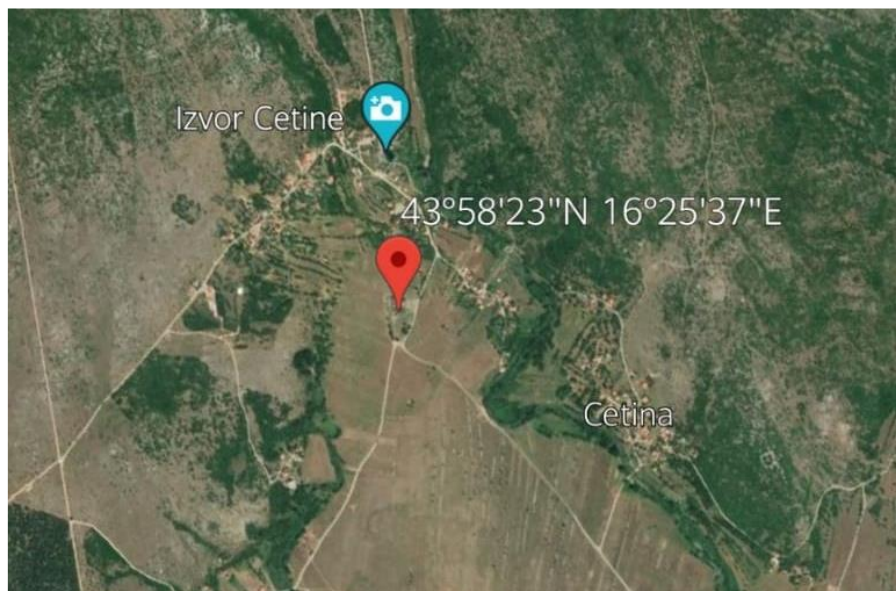
4. Sakralna topografija Cetinske krajine u ranom srednjem vijeku

4.1. Gornji tok Cetine

4.1.1. Ranosrednjovjekovna crkva sv. Spasa na izvoru Cetine

Položaj: k. č. zgr. 124, k. o. Cetina

Crkva se nalazi nedaleko od izvora Cetine, na sjevernom rubu Cetinskog polja u selu Cetina.

Slika 29. Položaj crkve sv. Spasa na izvoru Cetine (<https://www.google/maps/>, konzultirano: 12.2.2024.)

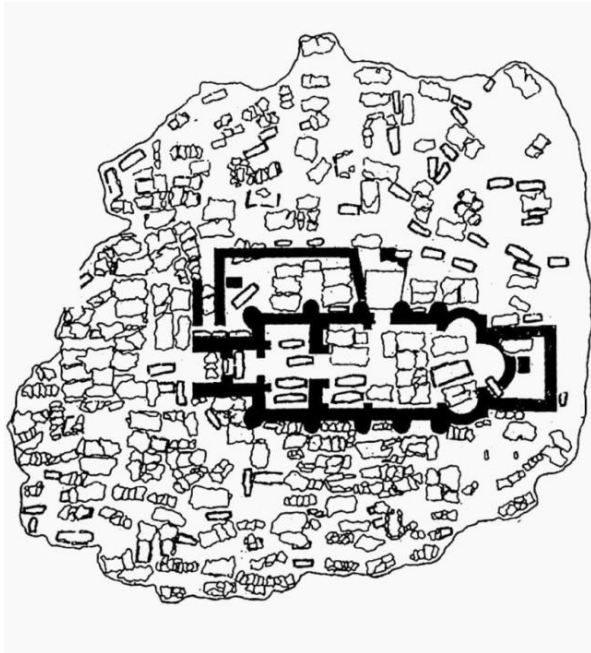
Historijat istraživanja: Ovu crkvu u literaturi prvi spominje Alberto Fortis 1774. godine u „Viaggio in Dalmazia“.⁸² Crkvu obrađuje i F. Carrara kojemu je P. Zečević poslao crteže crkve te pismo 1850. godine. Crteži su danas, nažalost, izgubljeni. J. G. Seidl 1851. godine u svom djelu usputno spominje crkvu i groblje oko nje. Crkvu spominju još neki autori, ali ne provode arheološka istraživanja.⁸³ Prvi pokušaj arheološkog istraživanja poduzeo je Lujo Marun krajem 19. stoljeća, ali ne uspijeva zbog vjerske netrpeljivosti. Sve do 1947. nije bilo daljnjih pokušaja istraživanja kad Muzej hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu započinje sa sustavnim arheološkim istraživanjem. Iskapanje lokaliteta, a pritom i konzervacija trajali su do 1954. godine i vršena su u pet navrata.⁸⁴ Nakon toga crkva se počinje značajno spominjati u literaturi, a 1998. godine Muzej HAS pokreće novo istraživanje koje obuhvaća snimanje crkve i proučavanje izvornog izgleda koje vode Ž. Peković, J. Peković te M. Žapčić. Nedugo zatim obavlja se i temeljita restauracija zvonika 2000. i 2001. godine. Među posljednim značajnim istraživanja crkve nalazimo monografiju na kojoj su radili Ž. Peković i A. Milošević koja je

⁸² JELOVINA, 1990: 35

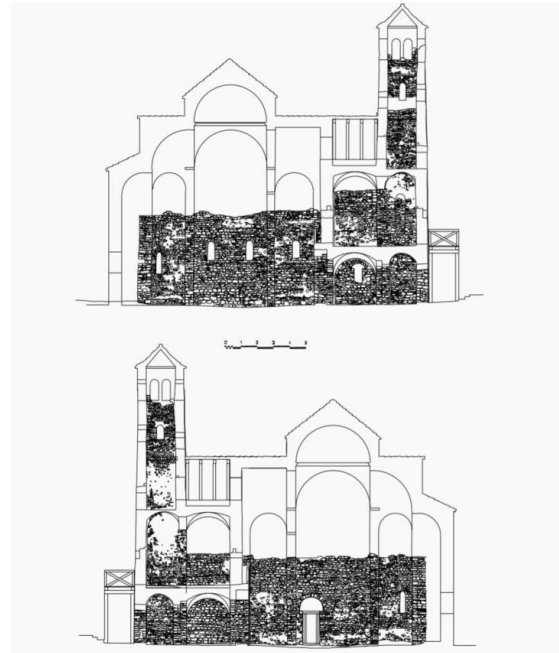
⁸³ MILOŠEVIĆ, PEKOVIĆ, 2009: 44-46

⁸⁴ JELOVINA, 1990: 36

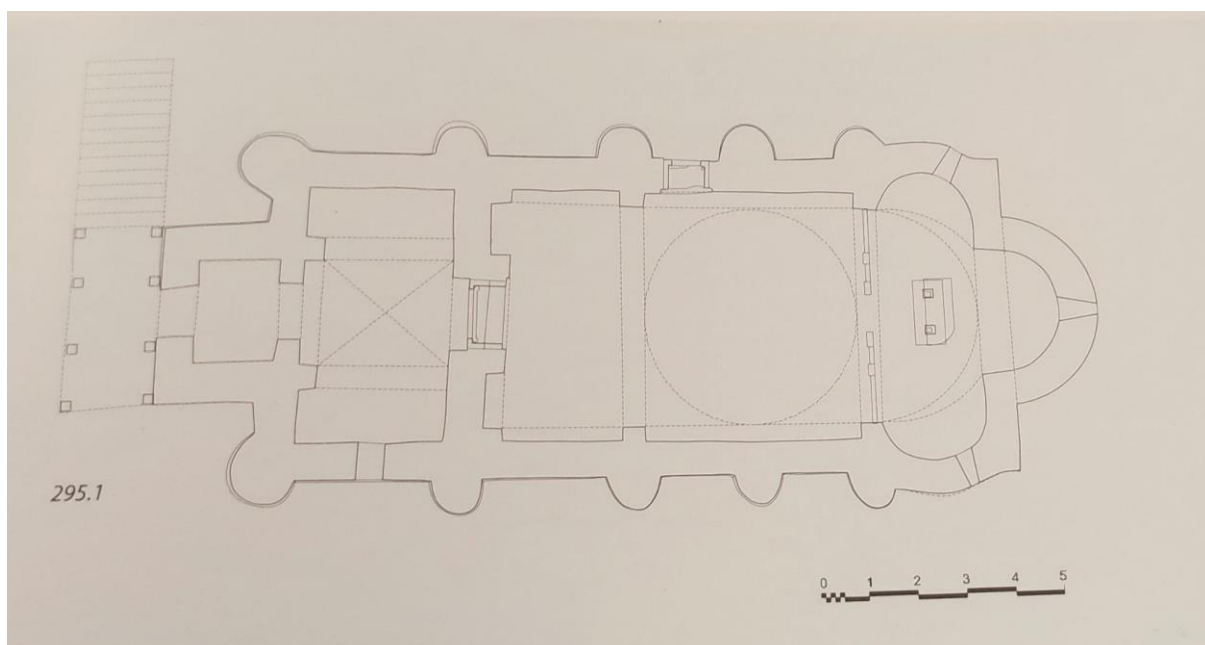
objavljena 2009. godine te u kojoj je detaljno obrađena crkva uključujući i rekonstrukciju njezinog izvornog izgleda.⁸⁵

Slika 30. Tlocrt postojećeg stanja s pripadajućim grobljem (S. Gunjača, T. Marasović) (preuzeto: MARASOVIĆ, 2011)

Slika 31. Uzdužni presjek s prikazanim ostacima i pretpostavljenim izvornim izgledom (Milošević/Peković) (Preuzeto: MARASOVIĆ, 2011)

Slika 32. Tlocrt crkve (Preuzeto: MILOŠEVIĆ, PEKOVIĆ, 2009.)

⁸⁵ MARASOVIĆ, 2011: 40-44

Slika 33. Model rekonstruirane crkve (Preuzeto: MILOŠEVIĆ, PEKOVIĆ, 2009.)

Arhitektura: Ova crkva jednobrodnog je longitudinalnog tlocrta, a danas završava s pravokutnom apsidom, čiji su bočni zidovi nešto uži od bočnih zidova glavnog broda, dok je u izvornom stanju imala trinkohalno svetište. Dužina crkve iznosi 19,80 m, dok joj je širina 8,50 m. U aksijalnoj osi crkve ispred predbroda nalazi se zvonik do kojeg se pristupalo stubama i drevnom platformom ispred samog zvonika. Na treći kat zvonika pristupalo se iz krovišta na prvom katu westwerka. Zvonik je sačuvan do visine od 16 m, a pretpostavlja se da mu je izvorna visina iznosila 17,50 m. U prizemlju zvonika svod je bačvasti, dok je na prvom katu križno-kupolni. Između zvonika i glavnog broda crkve nalazi se predbrod, a nad njime i westwerk karolinškog tipa koji je u prizemlju predsvođen trodijelnim svodom, srednji dio je križno-kupolni, a bočni bačvastog tipa. Glavni brod crkve nadsvođen je trodijelno. Zapadni dio je bačvasto nadsvođen te prati longitudinalni smjer crkve. Srednji dio je nadsvođen kalotom kupole, te natkriven četverostrešnim krovom. Istočni dio, odnosno svetište, presvođeno je polukalotom.⁸⁶ Vanjski bočni zidovi raščlanjeni su s po pet kontrafora, a južni zid sa pet polukružno presvođenih prozora. Sjeverni zid raščlanjen je samo s jednim prozorom istog tipa, ali i ulazom, koji je također polukružno presvođen. Zvonik kvadratnog tlocrt također je raščlanjen s polukružno nadsvođenim prozorima. Zapadno pročelje zvonika raščlanjeno je s dva takva prozora te s ulazom u prizemlju i ulazom na prvom katu. Na predzadnjem katu zvonika svaki zid je raščlanjen s po jednim polukružno predsvođenim prozorom, a zadnji kat zvonika s

⁸⁶ MARASOVIĆ, 2011: 44-58

biforama, po jedna na svakom zidu. Krov zvonika nije sačuvan, kao ni krov ostatka crkve. Sačuvani su zidovi do visine krova.

Slika 35. Južno pročelje (Foto: Marko Kojundžić)

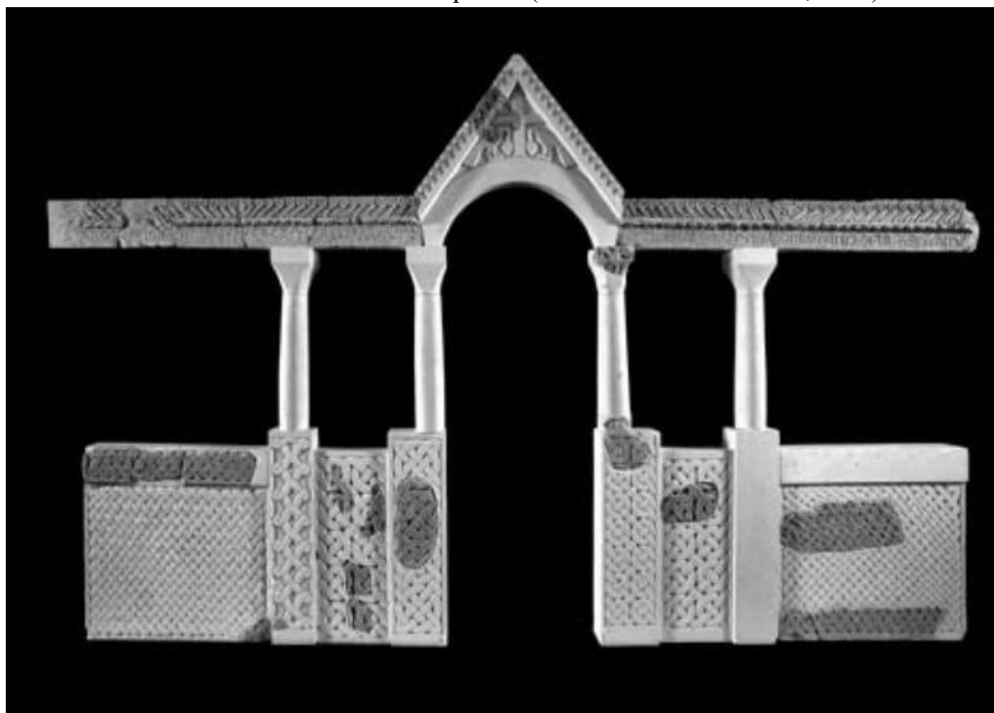
Slika 34. Vanjski izgled zvonika (Foto: Marko Kojundžić)

Crkveni namještaj: Pronađeni su brojni ulomci ulomci skulpture, pa se može rekonstruirati i izgled crkvenog namještaja. Pronađena je kvadratna menza sa stipesom, a pretpostavlja se da je oltar bio sačinjen od pravokutne menze koju su podržavala dva usporedno postavljena stipesa povezana drvenom šipkom. Sačuvani stipes ukrašen je plitkoreljefnim križem. Rekonstruirana je i oltarna ograda koja je bila visokog tipa i s trabeacijom i trokutastim tegurijem. Još jedan pronadjeni mali kameni relikvijar navodi na mogućnost da je pripadao oltaru u obrednoj niši na prvom katu zvonika.⁸⁷

⁸⁷ MARASOVIĆ, 2011: 47-48

Slika 36. Oltarna menza sa stipesom (Preuzeto: MARASOVIĆ, 2011)

Slika 37. Rekonponirana oltarna ograda s izvornim ulomcima (Preuzeto: MARASOVIĆ, 2011)

Sažetak razvitka: Prije istraživanja S. Gunjače, pretpostavljalo se da je crkva građena između 12. i 14. stoljeća, ali se ispostavilo da je sagrađena u vrijeme kneza Branimira, odnosno između 879. i 892. godine. Još se može pretpostaviti i da je sagrađena ili 879. ili 880. godine kao zavjetna građevina u znak zahvalnosti papinom „priznanju“ tadašnje hrvatske države, ali to se ne može potvrditi. Oko crkve se u 11. ili 12. stoljeću počinje formirati groblje, a najviše grobova potječe iz razdoblja kasnog srednjeg vijeka. Kroz povijest je više puta došlo do pregradnje ili nadogradnje crkve, prvi put u 12. stoljeću kada joj je demontirana oltarna

pregrada. Crkva tada postaje nasebinska odnosno kongregacijska crkva. Postaje i središte novoosnovane župe 1185. godine koje pripada kninskoj biskupiji. U 14. stoljeću dolazi do promjene prvotnog izgleda westwerka koji postaje privatna loža za uglednike, a mijenja se i pristupno stepenište koje je dotada bilo drveno, a postaje zidana konstrukcija. Također dolazi i do rušenja polukružne apside te se gradi nova veća i četvrtasta,⁸⁸ a u crkvenom brodu su dograđene i kamene klupice. Početkom 15. stoljeća uslijed turksih provala počinje postupno urušavanje crkve, a već se krajem 17. stoljeća nalazi u ruševnom stanju.⁸⁹

Literatura:

JELOVINA, D. (1990.) „Starohrvatska crkva Sv. Spasa na vrelu rijeke Cetine i groblje oko nje u svjetlu arheoloških istraživanja“, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 30 (1): 35-36.

MARASOVIĆ, T. (2011.), *Dalmatia praeromanica. Ranosrednjovjekovno graditeljstvo u Dalmaciji. 3. Korpus arhitekture srednje Dalmacije*, Split – Zagreb, str. 40-58.

MILOŠEVIĆ, A. (2020.), *Gornja Cetina: Kijevo, Cetina, Vrlika, Koljane, Otišić, Vučipolje, Potravlje, Hrvace. Korpus ranosrednjovjekovne skulpture*, knj. 4. Split: MHAS, str. 33-34.

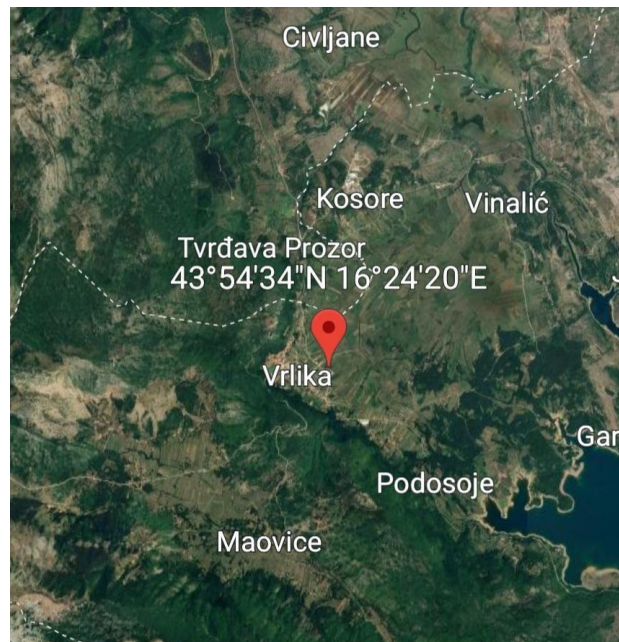
MILOŠEVIĆ, A.; PEKOVIĆ, Ž. (2009.), *Predromanička crkva Svetoga Spasa u Cetini*, Dubrovnik, Omega engineering d.o.o./ Centar Studiamediterranea pri Filozofskom fakultetu u Splitu, str. 44-46.

⁸⁸ MILOŠEVIĆ, 2020: 33-34

⁸⁹ MARASOVIĆ, 2011: 58

4.1.2. Ranosrednjovjekovna crkva sv. Petra na mjesnom groblju u Vrlici

Položaj: Crkva se nalazila na mjesnom groblju u Vrlici, njezin točan položaj nije poznat.

Slika 38. Položaj mjesnog groblja u Vrlici (<https://www.google/maps/>, konzultirano: 12.2.20204.)

Slika 39. Mjesno groblje u Vrlici (Foto: Marko Kojundžić)

Slika 40. Ulomak pilastra (Preuzeto: MARASOVIĆ, 2011)

Historijat istraživanja: Iako točan položaj crkve nije otkriven, pronađen je dio pilastra oltarne pregrade. Ulomak je pronašao vrlički župnik I. Mendušić, a danas se čuva u Muzeju HAS.⁹⁰

Arhitektura: Položaj crkve nije istražen, stoga nam nije poznat ni izgled crkve.

Crkveni namještaj: Sačuvan je donji dio desnog pilastra oltarne ograde.⁹¹

Sažetak razvitka: Pronađeni ulomak se po svojim stilskim osobinama ne može pripisati niti jednoj skulpturi na danas poznatim položajima iz vrličke okolice, a Vedrana Delonga je datira je 9. ili 10. stoljeće. Nije poznato ni kada točno crkva nastaje, a o crkvi gotovo i da nemamo nijedan zapis osim u dvama spisima splitskog kaptola iz 1377. godine. Tu se navodi don Nikša iz Kotora kao svećenik i rektor crkve sv. Petra Cetinskoga, a zbog nepostojanja podataka o ikakvoj crkvi sv. Petra u srednjovjekovnoj Cetini, pretpostavlja se da je riječ o crkvi u Vrlici.⁹²

Literatura:

MARASOVIĆ, T. (2011.), *Dalmatia praeromanica. Ranosrednjovjekovno graditeljstvo u Dalmaciji. 3. Korpus arhitekture srednje Dalmacije*, Split – Zagreb, str. 59.

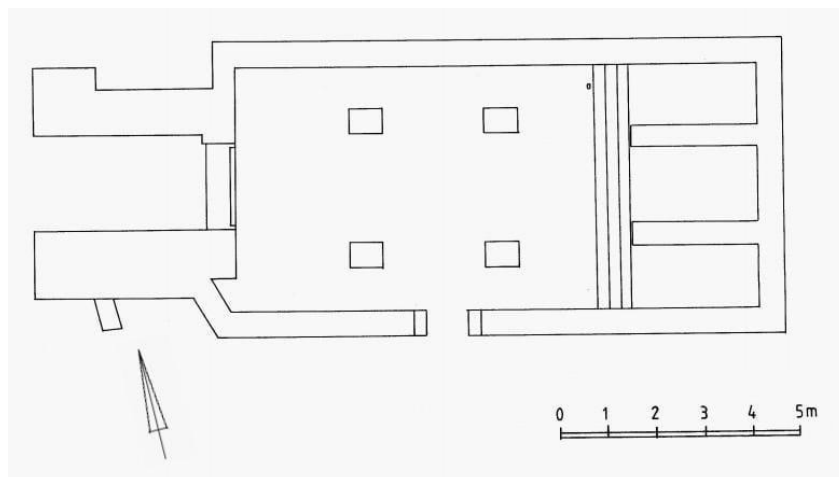
MILOŠEVIĆ, A. (2020.), *Gornja Cetina: Kijevo, Cetina, Vrlika, Koljane, Otišić, Vučipolje, Potravlje, Hrvace. Korpus ranosrednjovjekovne skulpture*, knj. 4. Split: MHAS, str. 35-37.

⁹⁰ MARASOVIĆ, 2011: 59

⁹¹ MARASOVIĆ, 2011: 59

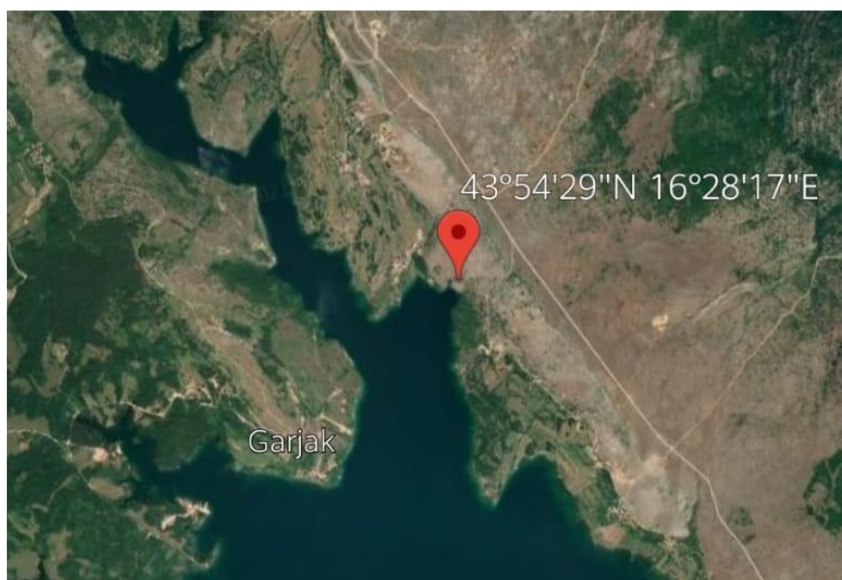
⁹² MILOŠEVIĆ, 2020: 35-37

4.1.3. Ranosrednjovjekovna crkva sv. Marije u Koljanima Gornjim

Slika 41. Pretpostavljeni izvorni tlocrt crkve (prema M. Zekanu) (Preuzeto: MARASOVIĆ, 2011)

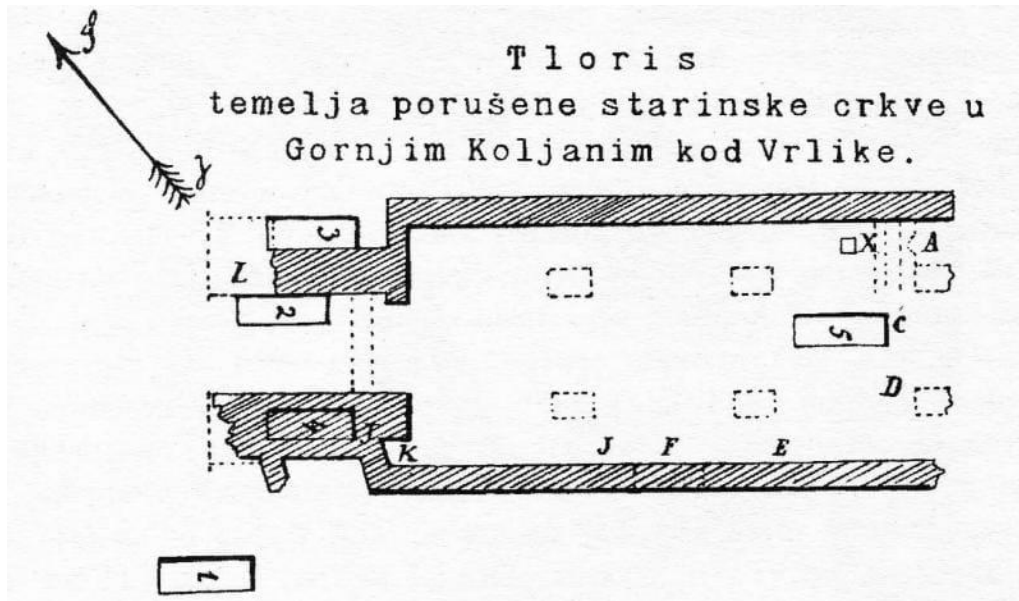
Položaj: Crkva se nalazila s lijeve strane toka rijeke Cetine. Lokalitet je danas potopljen ispod Peručkog jezera te vidljiv samo u vrijeme niske razine jezera.

Slika 42. Položaj crkve sv. Marije u Koljanima Gornjim, <https://www.google/maps/>, konzultirano: 12.2.2024.)

Historijat istraživanja: Prva istraživanja lokaliteta počinju na nagovor Luje Maruna, a provodi ih tadašnji vrlički unijatski pop Petar Stanić te financira Hrvatsko starinsko društvo u Kninu. Istraživanja su provedena 1890. i 1891. godine. Nova istraživanja provode se 1897. godine nakon kojih rezultate objavljuje F. Radić te iznosi u njima i Stanićev tlocrt. Iduće istraživanje provodi se 1936. godine usred krčenja prostora za sadnju vinograda, a njih ponovno potiče Luj Marun, a obavlja učitelj Velimir Tešanović. Međutim, zbog izostanka arheoloških podataka, lokalitet 1939. godine počinje istraživati Stjepan Gunjača te potvrđuje devastaciju lokaliteta koju su uzrokovala prethodna istraživanja i iskapanje te krčenje zemljišta. Posljednja istraživanja prije gradnju akumulacije za HE Peruču provedena su 1956. godine. Nakon toga

istraživači su se oslonili na Stanićeve i Radićeve izvještaje, a M. Zekan je nadopunio i pretpostavio tlocrt crkve.⁹³

Slika 43. Tlocrt kojeg donosi F. Radić (Preuzeto: JURČEVIĆ, 2008)

Arhitektura: Ova crkva bila je trobrodna bazilika. Njezina vanjska širina iznosila je 17,80 m, a dužina 7 m. Sama debljina zidova iznosila je 70 cm. Ulazno pročelje je bilo okrenuto prema zapadu, a na njega se spajao zvonik u aksijalnoj osi crkve. Središnji brod je bio razdvojen od bočnih brodova uz pomoć dva reda s po tri pravokutna pilona. Troapsidalno svetište s ravnim zečeljem bilo je odvojen od brodova crkve oltarnom pregradom i trima stubama. Osim glavnog ulaza na zapadnom pročelju, crkva je imala i bočni ulaz po sredini južnog pročelja.⁹⁴

Crkveni namještaj: Sačuvani su dijelovi oltarne ograde, kao i dijelovi crkvenih vrata.⁹⁵ Od sačuvanih dijelova nailazimo na ulomke nadvratnika i dovratnika, zabata i arhitravnih greda, kapitela, pilastra i pluteja.⁹⁶ Pronađeni ulomci djelo su Majstora koljanskog pluteja, koji je djelovao u prvoj polovici 9. stoljeća, čija djela nalazimo i na drugim lokalitetima po Dalmaciju poput Crkvine na Biskupiji, Galovca i Rižinica.⁹⁷ A. Milošević navodi da je Majstor napravio samo starije dijelove oltarne ograde zbog preinaka koje su na njoj napravljene.⁹⁸

⁹³ MILOŠEVIĆ, 2020: 38-41

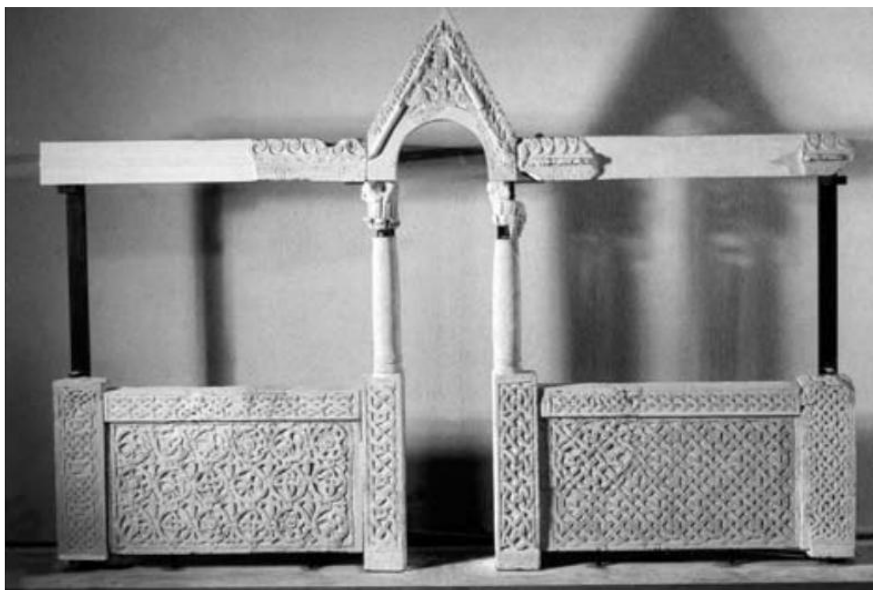
⁹⁴ MARASOVIĆ, 2011: 62

⁹⁵ JELOVINA, 1984: 230-234

⁹⁶ JAKŠIĆ, 1984: 243

⁹⁷ JAKŠIĆ, JOSIPOVIĆ, 2015: 145

⁹⁸ MILOŠEVIĆ, 2020: 49-52

Slika 44. Rekonstruirana oltarna ograda (Preuzeto: MARASOVIĆ, 2011)

Sažetak razvitka: Ova crkva građena je nad ostacima starije rimske građevine, a pretpostavlja se da je riječ o prostranoj rustičnoj vili.⁹⁹ Gradnja crkve se može datirati u 9. stoljeće ili početak 10. stoljeća. U istom razdoblju joj je dodan i aksijalni zvonik na zapadnom pročelju.¹⁰⁰ Vjerojatno je crkva bila u kultu do 13. stoljeća, nakon čega se dijelovi njezinog kamenog namještaja mogu pronaći na ostalim lokalitetima u široj okolici. Zbog njezinog položaja, uz prometnicu i prijelaz preko rijeke, isto se tako može pretpostaviti da je stradala tijekom mongolske provala 1242. godine.¹⁰¹

Slika 45. Ostaci nekadašnje crkvine u Koljanima (<https://www.mhas-split.hr/istrazivanja/arhiva-istrazivanja/artmid/934/articleid/67/gornji-koljani-crkvina>, pristupljeno: 31.8.2023.)

⁹⁹ MILOŠEVIĆ, 2020: 42-43

¹⁰⁰ MARASOVIĆ, 2011: 61-68

¹⁰¹ MILOŠEVIĆ, 2020: 43

Literatura: JAKŠIĆ, N., JOSIPOVIĆ, I. (2015). Majstor koljanskog pluteja u kontekstu predromaničkih reljefa s lokaliteta Stombrate u Bijaćima. *Starohrvatska prosvjeta*, III (42), 145-163.

JAKŠIĆ, N. (1984.) Majstor koljanskog pluteja, u: Rapanić, Ž. (ur.), *Cetinska krajina od prehistorije do dolaska Turaka, Izdanja HAD-a*, 8, Split, 243.

JELOVINA, D. (1984.) Ranosrednjovjekovni položaj Crkvina u Gornjim Koljanima kod Vrlike (Istraživanja i nalazi), u: Rapanić, Ž. (ur.), *Cetinska krajina od prehistorije do dolaska Turaka, Izdanja HAD-a*, 8, Split, str. 230-234.

JURČEVIĆ, A. (2008). Groblje na Crkvini u Gornjim Koljanima – istraživanja godine 2007., *Starohrvatska prosvjeta*, 3 (35): str. 135-150.

MARASOVIĆ, T. (2011.), *Dalmatia praeromanica. Ranosrednjovjekovno graditeljstvo u Dalmaciji. 3. Korpus arhitekture srednje Dalmacije*, Split – Zagreb, str. 61-68.

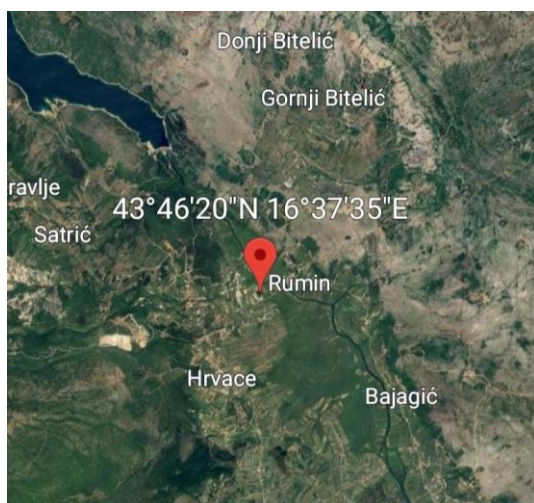
MILOŠEVIĆ, A. (2020.), *Gornja Cetina: Kijevo, Cetina, Vrlika, Koljane, Otišić, Vučipolje, Potravlje, Hrvace. Korpus ranosrednjovjekovne skulpture*, knj. 4. Split: MHAS, 38-43.

4.2.Srednji tok Cetine

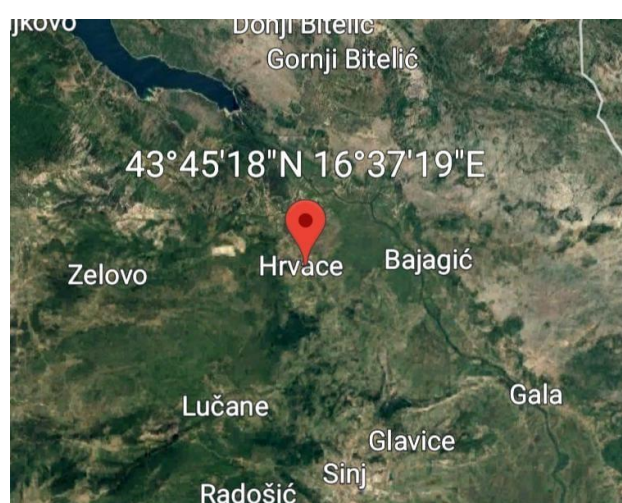
4.2.1. Ranosrednjovjekovna crkva u Hrvacama

Položaj:

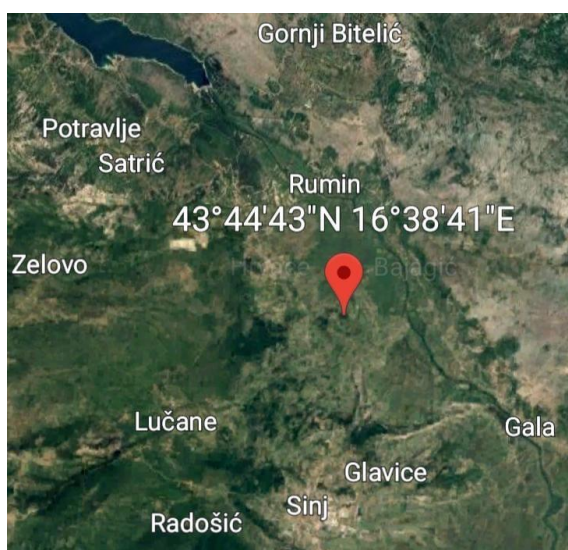
Točan položaj ove crkve nije poznat jer su njezini ulomci skulpture pronađeni na više mjesta. Mogući položaji su na Bošnjakovoj (Pačinoj) glavici s desne strane toka rijeke Cetine u blizini mosta na Panju, mjesno groblje u Hrvacama ili brdo Krinj koje se nalazi na južnom rubu Hrvatačkog polja.¹⁰²

Slika 46. Položaj Bošnjakove glavice u Hrvacama (<https://www.google/maps/>, konzultirano 12.2.20204.)

Slika 47. Položaj mjesnog groblja u Hrvacama (<https://www.google/maps/>, konzultirano 12.2.2024.)

Slika 48. Položaj brda Krinj u Hrvacama (<https://www.google/maps/>, konzultirano: 12.2.2024.)

¹⁰² MILOŠEVIĆ, 2020: 57-58

Slika 49. Bošnjakova (Pačina) glavica (Foto: Marko Kojundžić)

Slika 50. Mjesno groblje u Hrvacama (Foto: Marko Kojundžić)

Historijat istraživanja: Položaj crkve nikad nije pronađen, a među istraživačima koji su izvještavali o pronađenim ulomcima skulpture su L. Marun,¹⁰³ F. Radić¹⁰⁴ i S. Gunjača¹⁰⁵.

Slika 51. Brdo Krinj (Foto: Marko Kojundžić)

¹⁰³ MILOŠEVIĆ, 2020: 57-58

¹⁰⁴ RADIĆ, 1896

¹⁰⁵ GUNJAČA, 1949

Arhitektura: Točan položaj crkve nikad nije utvrđen, stoga nam nije poznat ni njezin arhitektonski opis.

Crkveni namještaj: Sačuvano je nekoliko ulomaka oltarne ograde koji pripadaju pluteju i pilastru.¹⁰⁶

Slika 52. Ulomak pilastra oltarne ograde (Preuzeto: MARASOVIĆ, 2011)

Sažetak razvitka: Razvitak crkve nije poznat, a prema sačuvanim ulomcima skulpture crkva se može datirati u razdoblje između 9. i 11. stoljeća.¹⁰⁷

Literatura: GUNJAČA, S. (1949.), Kratak osvrt na prilike i rad muzeja u Kninu, *Starohrvatska prosvjeta*, 3 (2): str. 279-294.

MARASOVIĆ, T. (2011.), *Dalmatia praeromanica. Ranosrednjovjekovno graditeljstvo u Dalmaciji. 3. Korpus arhitekture srednje Dalmacije*, Split – Zagreb, str. 69-70.

MILOŠEVIĆ, A. (2020.), *Gornja Cetina: Kijevo, Cetina, Vrlika, Koljane, Otišić, Vučipolje, Potravlje, Hrvace. Korpus ranosrednjovjekovne skulpture*, knj. 4. Split: MHAS, str. 57-58.

RADIĆ, F. (1896.), Izvješće o radu hrvatskog starinarskog društva u Kninu u obće, a napose o kršćanskim starinama do sad otkrivenim i objelodanjenim u Dalmaciji, osjem Solina, Bosni-
Hercegovini, Hrvatskoj, Slavoniji i Istri, *Starohrvatska prosvjeta* 2 (4): str. 254-258.

¹⁰⁶ MARASOVIĆ, 2011: 69-70

¹⁰⁷ MARASOVIĆ, 2011: 70

4.2.2. Ranosrednjovjekovna crkva sv. Luke (?) u Lučanima

Položaj: Točan položaj crkve nije poznat. Ranosrednjovjekovna groblja nalazimo na više mjesta u samom naselju. Jedan od mogućih položaja je i glavica u čijoj je blizini pronađen ulomak predromačkog zabata oltarne pregrade.¹⁰⁸

Historijat istraživanja: Među prvim istraživačima nalazi se Lujo Marun koji spominje predromanički ulomak i pretpostavlja položaj crkve. Osim njega crkvu su istraživali i Stjepan Gunjača¹⁰⁹ te Ante Milošević.¹¹⁰

Arhitektura: Položaj crkve nikad nije istražen, stoga nam nije poznat ni njezin arhitektonski opis kao ni stanje sačuvanosti.

Crkveni namještaj: Pronađen je ulomak oltarne ograde, ali je nažalost izgubljen te nije poznat ni njegov opis.¹¹¹ Ulomak je bio uzidan u jednu ruševnu kuću u Lučanima.¹¹²

Sažetak razvitka: Zbog nedovoljne istraženosti, a i zbog gubitka pronađenog ulomka, može se samo pretpostaviti da je sagrađena između 9. i 11. stoljeća. Osim toga valja ukazati da se naselje Lučani spominje i u srednjovjekovnim vrelima, prvi put 1341. godine, a sama crkva sv. Luke spominje se 1369. godine.

Literatura:

MARASOVIĆ, T. (2011.), *Dalmatia praeromanica. Ranosrednjovjekovno graditeljstvo u Dalmaciji. 3. Korpus arhitekture srednje Dalmacije*, Split – Zagreb, str. 71.

MILOŠEVIĆ, A. (2017.) *Arheologija Sinjskog polja*, Split, str. 134-135.

GUNJAČA, S. (1964.) Lučane, *Enciklopedija likovnih umjetnosti*, 3: str. 345

¹⁰⁸ MARASOVIĆ, 2011: 71

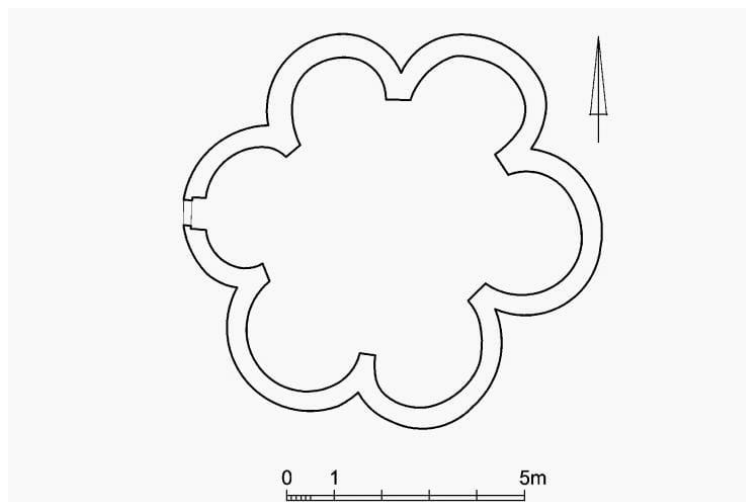
¹⁰⁹ GUNJAČA, 1964: 345

¹¹⁰ MILOŠEVIĆ, 2017: 134-135.

¹¹¹ MARASOVIĆ, 2011: 71

¹¹² MILOŠEVIĆ, 2017: 134-135

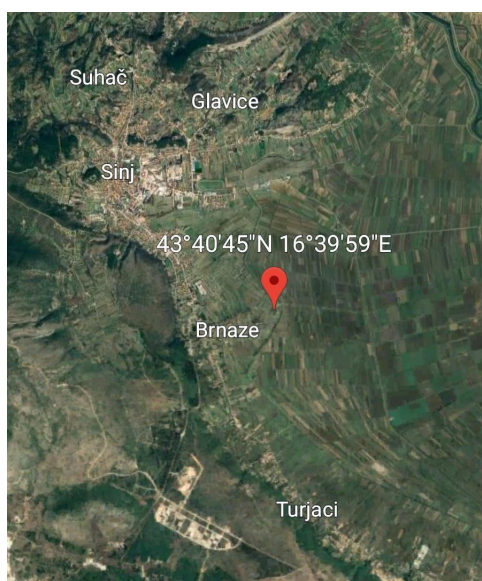
4.2.3. Ranosrednjovjekovna crkva sv. Mihovila u Brnazama

Slika 53. Pretpostavljeni izvorni tlocrt prema Marasoviću (Preuzeto: MARASOVIĆ, 2011)

Položaj: k. č. 1039, k. o. Brnaze

Ostatci crkve nisu vidljivi, nalazili su se na mjestu današnjeg nogometnog igrališta *Sveti Mihovil* u Brnazama.

Slika 54. Položaj ranosrednjovjekovne crkve sv. Mihovila u Brnazama (<https://www.google/maps/>, konzultirano 12.2. 2024.)

Historijat istraživanja: Zabilježivši tradiciju o nekadašnjoj crkvi sv. Mihovila na Glavici u Brnazama te o svečevom kipu koji je prenešen u Trilj, Stjepan Gunjača počinje s iskapanjima koja su ubrzana i zbog eksploatacije šljunka. Iskapanje je poduzeo Muzej HAS, a nakon iskapanja Stjepan Gunjača je napravio i dokumentacije 1947. i 1948. godine.¹¹³ Proučio je i

¹¹³ GUNJAČA, 1955: 85-134

obradio sve nalaze, a surađivali su i Kruno Prijatelj koji je obradio ulomak kamenog raspela te Tomislav Marasović koji je napravio snimak lokaliteta.¹¹⁴

Arhitektura: Iako su ostaci crkvi uništeni zbog obavljenih istraživanja, poznat nam je opis i arhitektura crkve. Tijekom iskapanja sačuvani su bili samo zidovi u maloj visini te dijelovi crkvenog namještaja. Prema sačuvanosti zidova odredio se šesterokonhni tlocrt crkve s vanjskim promjerom kružnog tlocrta od 11 m te debljine zidova oko 60 cm. Ulaz u crkvu nalazio se po sredini zapadne konhe, a točan raspored prozora nije nam poznat, međutim zbog pronađenih ostataka poznato je da su završavali polukružnim navojem.¹¹⁵

Slika. 55. Otkriveni ostatci crkve (Preuzeto: MARASOVIĆ, 2011)

Slika 56. Pronađeni ulomci pluteja i pilastra (Preuzeto: JAKŠIĆ, 2015)

Crkveni namještaj: Pronađeni su različiti ulomci oltarne ograde, a prema pronađenim ostacima, može se zaključiti da je imala tri prolaza prema svetištu. Pronađeni su ulomci arhitrava i lukova s natpisom, kapiteli, ulomci pluteja te jedan pilastar.¹¹⁶

Slika 57. Pronađeni ulomak arhitrava s natpisom (Preuzeto: JAKŠIĆ, 2015)

¹¹⁴ MARASOVIĆ, 2011: 74.

¹¹⁵ MARASOVIĆ, 2011: 76-78.

¹¹⁶ JAKŠIĆ, 2015: 270-271

Sažetak razvitka: Na ovom lokalitetu se prije gradnje crkve nalazila šesterokutna građevina iz rimskog razdoblja, a nakon toga i ranokršćanska crkva. Na temeljima tih građevina se podiže ova crkva, vjerojatno krajem 9. stoljeća. Njoj se u visokom srednjem vijeku dograđuje zapadno predvorje, a srušena je u 13. stoljeću te se na njezinom položaju razvija kasnosrednjovjekovno groblje koje je napušteno tijekom turskih osvajanja u 16. stoljeću. Lokalitet je konačno otkopan 1947. i 1948. godine,¹¹⁷ ali su nažalost ostaci uništeni tijekom eksploatacije pijeska 1949. godine.¹¹⁸

Slika 58. Nogometno igralište na mjestu nekadašnje crkve (Foto: Marko Kojundžić)

Literatura: GUNJAČA, S. (1955.), Starohrvatska crkva i kasnosrednjovjekovno groblje u Brnazima kod Sinja, *Starohrvatska prosvjeta*, 3 (4): str. 85-134.

JAKŠIĆ, N. (2015.), *Klesarstvo u službi evangelizacije. Studije iz predromaničke skulpture na Jadranu*, Split: MHAS, str. 270-271.

MARASOVIĆ, T. (2011.), *Dalmatia praeromanica. Ranosrednjovjekovno graditeljstvo u Dalmaciji. 3. Korpus arhitekture srednje Dalmacije*, Split – Zagreb, str. 74-79.

REGAN, K.; NADILO, B. (2008.), Stare crkve u Cetinskoj krajini, *Građevinar* 60 (5): str. 445.

¹¹⁷ MARASOVIĆ, 2011: 79

¹¹⁸ NADILO, REGAN, 2008: 445

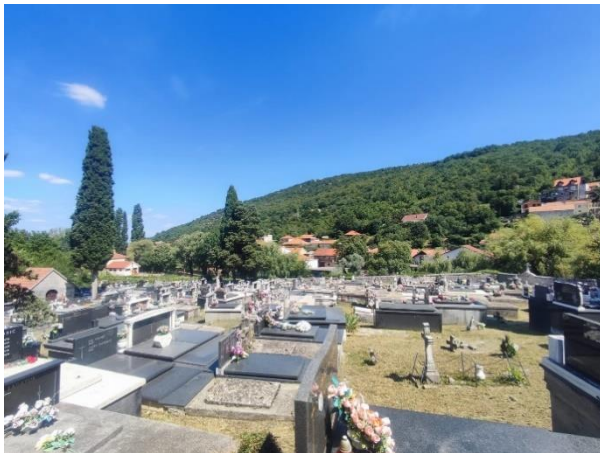
4.2.4. Ranosrednjovjekovna crkva u Grabu

Položaj:

Nije poznat točan položaj crkve, ali se pretpostavlja da se nalazila na mjesnom groblju u Grabu.¹¹⁹

Slika 59. Položaj mjesnog groblja u Grabu (<https://www.google/maps/>, konzultirano: 12.2.2024.)

Slika 60. Mjesno groblje u Grabu, gdje se pretpostavlja položaj srednjovjekovne crkve (Foto: Marko Kojundžić)

Slika 61. Dvorište područne škole u Grabu (Foto: Marko Kojundžić)

¹¹⁹ MARASOVIĆ, 2011: 80

Historijat istraživanja: Dijelovi crkvenog namještaja pronađeni su na više mjesta u selu Grab, poput istoimenog potoka u kojem je pronađen ulomak pluteja. Ostaci su pronađeni i u školskom dvorištu područne škole u Grabu te na položaju Grebčine gdje su pronađena dva ulomka pilastra.¹²⁰ O pronađenim ulomcima pisali su N. Gabrić¹²¹, S. Gunjača¹²², J. Jeličić¹²³ i A. Milošević.¹²⁴

Arhitektura: Točan položaj crkve nikad nije utvrđen, stoga nam nije poznat ni njezin arhitektonski opis.

Crkveni namještaj: Pronađeni su ulomci oltarne ograde, odnosno jedan ulomak pilastra i jedan, gotovo u cijelosti sačuvan pilastar. Osim pilastra oltarne ograde, pronađen je i ulomak ranokršćanskog kapitela.¹²⁵

Slika 63. Ulomak ranokršćanskog kapitela (Preuzeto: JELIČIĆ, 1984)

Slika 62. Pronađeni pilastar oltarne ograde (Preuzeto: JELIČIĆ, 1984)

Sažetak razvitka: Moguće da se prije ranosrednjovjekovne crkve na ovom području nalazila još jedna starija zbog pronalaska ranokršćanske skulpture. Ranosrednjovjekovna crkva se pak datira u 9. stoljeće, ali se ostavlja mogućnost da se prostor ranokršćanske crkve opremio

¹²⁰ MARASOVIĆ, 2011: 80

¹²¹ GABRIĆ, 1974: 39-52

¹²² GUNJAČA, 1949: 279-294

¹²³ JELIČIĆ, 1984: 174-176

¹²⁴ MILOŠEVIĆ, 1998

¹²⁵ JELIČIĆ, 1984: 174-176

predromaničkim crkvenim namještajem. Ne zna se kad je crkva prestala biti u kultu, ali je poznato da se u njezinoj blizini izgradila nova crkva 1874. godine s titularom sv. Ivana za kojeg se može pretpostaviti da se štovao i u ranosrednjovjekovnoj crkvi.¹²⁶

Slika 64. Današnja crkva sv Ivana u Grabu (Foto: Marko Kojundžić)

Literatura: GABRIĆ, N. (1974.) Neobjavljeni starohrvatski spomenici u Arheološkoj zbirci franjevačkog samostana u Sinju, *Kačić* 6, Split, str. 39-52.

GUNJAČA, S. (1949.), Kratak osvrt na prilike i rad muzeja u Kninu, *Starohrvatska prosvjeta*, 3 (2): str. 279-294.

JELIČIĆ, J. (1984), Tragom ranokršćanske arhitekture od izvora do ušća rijeke Cetine, u: Rapanić, Ž. (ur.), *Cetinska krajina od prehistorije do dolaska Turaka*, Izdanja HAD-a, 8, Split, str. 174-176.

MARASOVIĆ, T. (2011.), *Dalmatia praeromanica. Ranosrednjovjekovno graditeljstvo u Dalmaciji. 3. Korpus arhitekture srednje Dalmacije*, Split – Zagreb, str. 80.

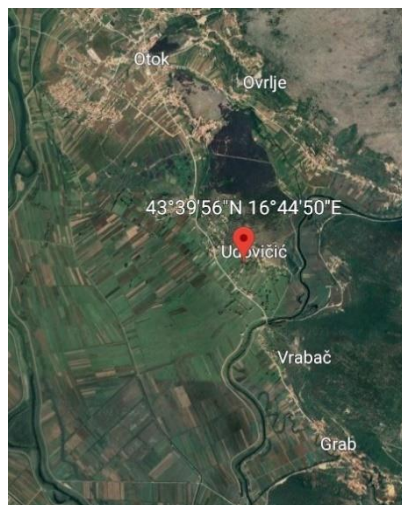
MILOŠEVIĆ, A. (1998.), *Arheološka topografija Cetine*, Split

¹²⁶ MARASOVIĆ, 2011: 80

4.2.5. Ranosrednjovjekovna crkva u Udovičićima kod Otoka

Položaj: k. č. zgr. 54, k. o. Udovičići

Ostaci crkve se nalaze na starijem seoskom groblju u Udovičićima.

Slika 65. Položaj ranosrednjovjekovne crkve u Udovičićima (<https://www.google/maps/>, konzultirano: 12.2.2024.)

Historijat istraživanja: Ulomci oltarne ograde pronađeni su 1930. godine tijekom rušenja crkve, a o njima su pisali S. Gunjača¹²⁷ i N. Gabrić¹²⁸. Ovo područje je arheološki rekognoscirano 1982. godine.¹²⁹ Ulomke je istraživao i A. Milošević.¹³⁰

Arhitektura: Izvorni izgled ranosrednjovjekovne crkve nije poznat.

Crkveni namještaj: Pronađeni su ulomci pluteja i pilastra oltarne ograde. Pilastar je danas uzidan u grobišnu kapelu.¹³¹

¹²⁷ GUNJAČA, 1949: 279-294

¹²⁸ GABRIĆ, 1974: 39-52

¹²⁹ MARASOVIĆ, 2011: 81

¹³⁰ MILOŠEVIĆ, 1998

¹³¹ MARASOVIĆ, 2011: 81-82

Slika 66. Spolirani i priklesani pilastar oltarne ograde (Foto: Marko Kojundžić)

Sažetak razvitka: Ranosrednjovjekovna crkva se prema pronađenim ostacima datira u 9. ili 10. stoljeće. Potom je izgrađena ranogotička crkva, a zbog neistraženosti nije poznato u kojoj je mjeri održavalo ranosrednjovjekovni sloj. Od te crkve sačuvana je apsida koja je 1930. godine preuređena u grobišnu kapelu.¹³²

Slika 67. Vanjski izgled grobišne kapele (Foto: Marko Kojundžić)

Slika 68. Unutrašnji izgled grobišne kapele (Foto: Marko Kojundžić)

¹³² MARASOVIĆ, 2011: 81-82

Literatura: GABRIĆ, N. (1974.) Neobjavljeni starohrvatski spomenici u Arheološkoj zbirci franjevačkog samostana u Sinju, *Kačić* 6, Split, str. 39-52.

GUNJAČA, S. (1949.), Kratak osvrt na prilike i rad muzeja u Kninu, *Starohrvatska prosvjeta*, 3 (2): str. 279-294.

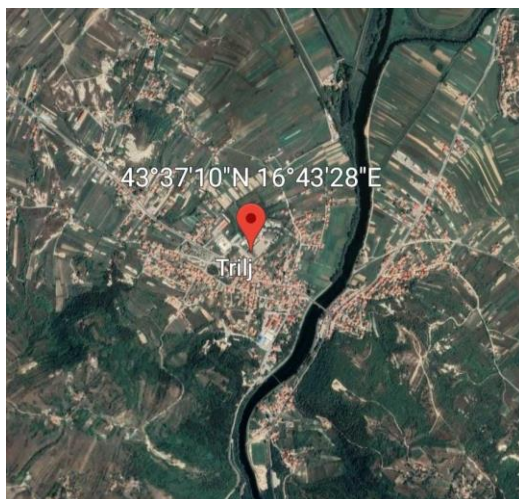
MARASOVIĆ, T. (2011.), *Dalmatia praeromanica. Ranosrednjovjekovno graditeljstvo u Dalmaciji. 3. Korpus arhitekture srednje Dalmacije*, Split – Zagreb, str. 81-82.

MILOŠEVIĆ, A. (1998.), *Arheološka topografija Cetine*, Split

4.2.6. Crkva u Okolištu kraj Trilja

Položaj: k. č. 2080/1, k. o. Trilj

Pronađeni pilastar oltarne ograde nađen je na uzvisini *Okolište* u Trilju na čijem se mjestu danas nalazi jedan od pogona „Cetinke“.¹³³

Slika 69. Položaj Okolište (<https://www.google/maps/>, konzultirano: 12.2.2024.)

Historijat istraživanja: Crkva se spominje u jednoj oporuci iz 1805. godine, ali joj se ne spominje titular. S. Gunjača istraživao je 1958. godine groblje kod Trilja, a 1966. godine pronašao je pilastar koji je pripadao ovoj crkvi. Tim slučajnim nalazom započeo je i pokušaj datacije crkve¹³⁴ u koju su se uključili J. Jeličić¹³⁵, T. Burić¹³⁶, A. Milošević¹³⁷, Ž. Rapanić¹³⁸ i B. Migotti.¹³⁹

Arhitektura: Zbog neistraženosti nije poznat arhitektonski opis crkve.

Crkveni namještaj: Pronađen je pilastar oltarne ograde, a sačuvana je gotovo polovica pilastra s motivom stilizirane osmice s dva nasuprot položena križa u centrima kružnice.¹⁴⁰

¹³³ MARASOVIĆ, 2011: 83

¹³⁴ MARASOVIĆ, 2011: 83

¹³⁵ JELIČIĆ, 1984: 174

¹³⁶ BURIĆ, 1992: 178

¹³⁷ MILOŠEVIĆ, 1981: 63-64

¹³⁸ RAPANIĆ, 1987

¹³⁹ MIGOTTI, 1991: 300-301

¹⁴⁰ JELIČIĆ, 1984: 174

Slika 70. Pilastar oltarne ograde (Preuzeto: MARASOVIĆ, 2011)

Sažetak razvitka: Na ovom području nađen je i prepoznat manji ulomak antičke are koji ukazuje na mogućnost prethodne antičke kultne građevine. Pronađeni pilastar datira se u 7. ili 8. stoljeće te se vjeruje da je i crkva sagrađena u drugoj polovici 7. stoljeća ili na početku 8. stoljeća. Ostatak razvitka nije poznat osim da se na tom području 1970. izgradio jedan od pogona tvornice „Cetinka“.¹⁴¹

Literatura: BURIĆ, T. (1992.), Posljednji salonitanski klesari, *VAHD*, 85: str. 178.

JELIČIĆ, J. (1984), Tragom ranokršćanske arhitekture od izvora do ušća rijeke Cetine, u: Rapanić, Ž. (ur.), *Cetinska krajina od prehistorije do dolaska Turaka, Izdanja HAD-a*, 8, Split, str. 174.

MARASOVIĆ, T. (2011.), *Dalmatia praeromanica. Ranosrednjovjekovno graditeljstvo u Dalmaciji. 3. Korpus arhitekture srednje Dalmacije*, Split – Zagreb, str. 83-84.

MIGOTTI, B. (1991.), Dekorativna ranokršćanska plastika jaderskog i solinskog područja, *Diadora*, 13: str. 300-301.

MILOŠEVIĆ, A. (1981.), Arheološki spomenici gornjeg i srednjeg toka rijeke Cetine, *Zbornik Cetinske krajine*, 2(19): str. 63-64.

RAPANIĆ, Ž. (1987.) *Predromaničko doba u Dalmaciji*, Split

¹⁴¹ MARASOVIĆ, 2011: 84

5. Zaključna razmatranja

5.1. Prepoznatljivosti ranokršćanskih crkava Cetinske krajine

Nažalost, većini crkava iz ovog razdoblja ne poznajemo tlocrt, ipak onima kojima je tlocrt poznat mogu se uočiti neke zajedničke karakteristike poput polukružne apside. Jedina iznimka jest jednobrodna crkva u Potravlju koja je imala pravokutnu apsidu. U Potravlju nailazimo i na jedinu trobrodnu crkvu, a njoj je svaki brod završavao s polukružnom apsidom. Na crkvama u Otišiću i Otoku možemo uočiti postojanje nartekse, ali je zanimljivo da imaju različitu orijentaciju crkve. Glavni ulaz u crkvu sv. Luke u otoku nalazi se na zapadu, dok je ulaz u crkvu u Otišiću okrenut prema sjeveroistoku.

5.2. Prepoznatljivosti ranokršćanske skulpture Cetinske krajine

Što se tiče ranokršćanske skulpture Cetinske krajine, tu se mogu pronaći razni ulomci. Loša vijest je da je potpuno sačuvani komad crkvenog namještaja rijedak te da su pronađeni uglavnom fragmentirani ulomci. Što se tiče opreme crkve, većini ih je pronađen određeni ulomak oltarne ograde, uglavnom pluteji ili stupovi. Iz toga se može zaključiti da su ranokršćanske crkve Cetinske krajine imale oltarnu ogradu. Jedina crkva kojoj se može pripisati subselij je trobrodna crkva u Potravlju, a jedina s krstionicom je sv. Luke u Otoku. Većina pronađenog crkvenog namještaja ukrašena je plitkim reljefom, a osim crkvenog namještaja uz skulpturu možemo vezati i sarkofag u crkvi sv. Luke. Na lokalitetu *Fratarka* u Sinju pronađen je i ulomak oltarne menze kružnog tlocrta s profiliranim rubom.

5.3. Prepoznatljivosti ranosrednjovjekovnih crkava Cetinske krajine

Kao i kod ranokršćanskih crkava Cetinske krajine, tako i kod ranosrednjovjekovnih, većini crkava ne možemo odrediti tlocrt. Poznati su tlocrti sv. Spasa na izvoru Cetine, sv. Marije u Koljanima Gornjim te sv. Mihovila u Brnazama. Ta tri tlocrta se uvelike razlikuju, sv. Spas ima jednobrodan tlocrt s trikonhalnim svetištem koji je naknadno pregrađen u pravokutno svetište, sv. Marija ima trobrodan tlocrt s troapsidalnim završetkom, a sv. Mihovil ima šesterokohni tlocrt. Zajednička karakteristika svim crkvama je glavni ulaz na zapadu, a osim kod sv. Mihovila možemo uočiti i postojanje aksijalnog zvonika.

5.4. Prepoznatljivosti ranosrednjovjekovne skulpture Cetinske krajine

Činjenica je da većinu ranosrednjovjekovnih crkava poznajemo upravo zbog pronalaska ulomaka crkvenog namještaja. Kod nekih crkvama poput sv. Spasa ili sv. Marije možemo pronaći veći broj ulomaka, čak do te mjere da je moguće rekonstruirati izvorne izgled, dok kod nekih poput crkve u Trilju, broj ulomaka je vrlo oskudan. Nažalost neki su ulomci i izgubljeni tako da nam nije gotovo ništa poznato o njihovom izgledu poput ulomka oltarne ograde iz crkve sv. Luke u Lučanima. Ipak je moguće dokučiti i zajedničke karakteristike, a to se u prvom redu odnosi na učestali motiv troprutih čvorova, dok negdje nailazimo i na motiv križa. Na ovom područje je u ranom srednjem vijeku djelovao i Majstor koljanskog pluteja kojeg čija djela nalazimo na drugim lokalitetima u Dalmaciji.¹⁴² Kao i kod ranokršćanske skulpture, najveći broj ulomaka su dijelovi oltarne ograde prema kojima možemo zaključiti da su ranosrednjovjekovne crkve Cetinske krajine u svojoj opremi imale oltarne ograde.

5.5. Problem kontinuiteta i diskontinuiteta sakralnih mjesta u Cetinskoj krajini

U ovom radu obrađeni su lokaliteti iz kasne antike i ranog srednjeg vijeka, a to je bio buran period Cetinske krajine. Na početku kasne antike, vlast nad ovim prostorom imalo je Rimsko Carstvo te je vidljiv i njihov utjecaj i možemo pronaći njihove ostatke u arhitekturi. Ostaje nepoznato kada je točno kršćanstvo došlo na prostor Cetinske krajine, ali se uočava da neke crkve nastaju u blizini rimskog naselja. Kao primjer možemo uzeti ranokršćansku crkvu sv. Mihovila u Kijevu, u čijoj blizini su pronađeni ostaci rustične vile. Pretpostavlja se da je i crkva u Potravlju sagrađena nad ostacima starijeg naselja ili rustične vile. Iz toga možemo vidjeti i kontinuitet naseljenosti određenih naselja i lokaliteta u Cetinskoj krajini, ali i dalje ostaje pitanje zašto ne nailazimo na ostatke crkve u *Aequumu*, najvećem rimskom naselju Cetinske krajine. Padom Zapadnog Rimskog Carstva, uslijedila je kratkotrajna vlast Ostrogota, a potom Bizanta. To, relativno nemirno i napeto razdoblje, prekinut će se konačnim dolaskom Hrvata koji uspostavljaju svoju državu. Hrvati ispočetka nisu bili pokršteni, te se uočava i napuštanje ranokršćanskih crkava. Nakon pokrštavanja nailazimo na gradnju novih, ranosrednjovjekovnih crkava. U tom razdoblju očitiji je diskontinuitet između kasne antike i ranog srednjeg vijeka, nego kontinuitet. Ipak na određenim lokalitetima pronalazimo i ranokršćanske i ranosrednjovjekovne ulomke. Kao primjer možemo uzeti crkvu sv. Mihovila u Brnazama, gdje se osim ranosrednjovjekovne crkve u tlocrtu mogu uočiti i ostaci ranokršćanske crkve. Osim toga uočavamo i pojavu prenošenja ranokršćanskih ulomaka na nove

¹⁴² JAKŠIĆ, JOSIPOVIĆ, 2015

ranosrednjovjekovne crkve. I tako dok neke ranokršćanske crkve dolaskom srednjeg vijeka prestaju biti u kultu, uočavamo i primjere onih koji nastavljaju biti u kultu. Većina tih crkava, kao i novih ranosrednjovjekovnih tijekom srednjeg vijeka su u kultu. Dolaskom Turaka u ranom novom vijeku dolazi i do njihove devastacije te one prestaju biti u kultu.

6. Popis literature

- BASIĆ, I. (2015.) Sjeverna i srednja Dalmacija u ranome srednjem vijeku, u: Nikolić Jakus, Z. (ur.), *Nova zraka u europskom svjetlu, Hrvatske zemlje u ranom srednjem vijeku*, Zagreb, Matica Hrvatska, str. 443-448.
- BIRIN, A. (2015), Pregled političke povijesti Hrvata u ranom srednjem vijeku, u: Nikolić Jakus, Z. (ur.), *Nova zraka u europskom svjetlu, Hrvatske zemlje u ranom srednjem vijeku*, Zagreb, Matica Hrvatska, str. 42-60.
- BORKOVIĆ, V. (1982). Historijsko - geografske osnove naseljavanja Cetine. *Hrvatski geografski glasnik*, 44 (1), str. 70.
- BURIĆ, T. (1992.), Posljednji salonitanski klesari, *VAHD*, 85: str. 178.
- CHEVALIER, P. (1995.), *Ecclesiae Dalmatiae, Recherches archeologiques Franco-Croates*, Split: Arheološki muzej u Splitu, str. 190.
- GABRIĆ, N. (1974.) Neobjavljeni starohrvatski spomenici u Arheološkoj zbirci franjevačkog samostana u Sinju, *Kačić* 6, Split, str. 39-52.
- GABRIČEVIĆ, B. (1984.) Iz antičkog perioda Cetinske krajine, u: Rapanić, Ž. (ur.), *Cetinska krajina od prehistorije do dolaska Turaka, Izdanja HAD-a*, 8, Split, str. 93-102.
- GOLDSTEIN, I. (1995) *Hrvatski rani srednji vijek*, Zagreb: Novi Liber, str. 87-156.
- GUNJAČA, S. (1949.), Kratak osvrt na prilike i rad muzeja u Kninu, *Starohrvatska prosvjeta*, 3 (2): str. 279-294.
- GUNJAČA, S. (1955.), Starohrvatska crkva i kasnosrednjovjekovno groblje u Brnazima kod Sinja, *Starohrvatska prosvjeta*, 3 (4): str. 85-134.
- GUNJAČA, S. (1964.) Lučane, *Enciklopedija likovnih umjetnosti*, 3: str. 345
- JAKŠIĆ, N. (1984.) Majstor koljanskog pluteja, u: Rapanić, Ž. (ur.), *Cetinska krajina od prehistorije do dolaska Turaka, Izdanja HAD-a*, 8, Split, 243.
- JAKŠIĆ, N. (2015.), *Klesarstvo u službi evangelizacije. Studije iz predromaničke skulpture na Jadranu*, Split: MHAS, str. 270-271.
- JAKŠIĆ, N., JOSIPOVIĆ, I. (2015). Majstor koljanskog pluteja u kontekstu predromaničkih reljefa s lokaliteta Stombrate u Bijaćima. *Starohrvatska prosvjeta*, III (42), 145-163.

- JELIČIĆ, J. (1984), Tragom ranokršćanske arhitekture od izvora do ušća rijeke Cetine, u: Rapanić, Ž. (ur.), *Cetinska krajina od prehistorije do dolaska Turaka, Izdanja HAD-a*, 8, Split, str. 169-172.
- KRUŽIĆ, K. (1997.), *Povijest Dalmatinske zagore*, Split: Književni krug, str. 14-19.
- JELOVINA, D. (1984.) Ranosrednjovjekovni položaj Crkvina u Gornjim Koljanima kod Vrlike (Istraživanja i nalazi), u: Rapanić, Ž. (ur.), *Cetinska krajina od prehistorije do dolaska Turaka, Izdanja HAD-a*, 8, Split, str. 230-234.
- JELOVINA, D. (1990.) „Starohrvatska crkva Sv. Spasa na vrelu rijeke Cetine i groblje oko nje u svjetlu arheoloških istraživanja“, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 30 (1): 35-36.
- JURČEVIĆ, A. (2008). Groblje na Crkvini u Gornjim Koljanima – istraživanja godine 2007., *Starohrvatska prosvjeta*, 3 (35): str. 135-150.
- MARASOVIĆ, T. (2011.), *Dalmatia praeromanica. Ranosrednjovjekovno graditeljstvo u Dalmaciji. 3. Korpus arhitekture srednje Dalmacije*, Split – Zagreb
- MAROVIĆ, I. (1984.) Sinjska regija u prahistoriji, u: Rapanić, Ž. (ur.), *Cetinska krajina od prehistorije do dolaska Turaka, Izdanja HAD-a*, 8, Split, str. 27-29.
- MIGOTTI, B. (1990.), *Ranokršćanska topografija na području između Krke i Cetine*, Zagreb, str. 59.
- MIGOTTI, B. (1991.), Dekorativna ranokršćanska plastika jaderskog i solinskog područja, *Diadora*, 13: str. 300-301.
- MILOŠEVIĆ, A. (1981.), Arheološki spomenici gornjeg i srednjeg toka rijeke Cetine, *Zbornik Cetinske krajine*, 2(19): str. 63-64.
- MILOŠEVIĆ, A. (1998.), *Arheološka topografija Cetine*, Split, str. 14-17.
- MILOŠEVIĆ, A. (2017.) *Arheologija Sinjskog polja*, Split, str. 117-119.
- MILOŠEVIĆ, A. (2020.), *Gornja Cetina: Kijevo, Cetina, Vrlika, Koljane, Otišić, Vučipolje, Potravlje, Hrvace. Korpus ranosrednjovjekovne skulpture*, knj. 4. Split: MHAS, str. 9-10.
- MILOŠEVIĆ, A.; PEKOVIĆ, Ž. (2009.), *Predromanička crkva Svetoga Spasa u Cetini*, Dubrovnik, Omega engineering d.o.o./ Centar Studiamediterranea pri Filozofskom fakultetu u Splitu, str. 44-46.
- MORIĆ, I. (2012). Običaji Delmata. *Rostra*, 5 (5), str. 59-61.

NADILO, B., REGAN, K. (2008.), Stare crkve u Cetinskoj krajini, *Građevinar* 60 (5), str. 442.

NOVAK, G. (2004.), *Prošlost Dalmacije, knjiga prva*, Split: Marjan Tisak, str. 86-91.

OŽANIĆ ROGULJIĆ, I. (2008.), *Otok-Mirine*, Zagreb: Institut za arheologiju, str. 1-3.

RADIĆ, F. (1896.), Izvješće o radu hrvatskog starinarskog društva u Kninu u obće, a napose o kršćanskim starinama do sad otkrivenim i objelodanjenim u Dalmaciji, osjem Solina, Bosni-
Hercegovini, Hrvatskoj, Slavoniji i Istri, *Starohrvatska prosvjeta* 2 (4): str. 254-258.

RAPANIĆ, Ž. (1987.) *Predromaničko doba u Dalmaciji*, Split

ZADRO, A. (2017). Povijesni kontekst širenja Kršćanstva na jugoistočnom Jadranu. *Hum*,
12 (17 - 18), str. 202.

6.1. Popis mrežnih stranica

<https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=47856>

<https://www.alka.hr/storage/upload/userfiles/files/statut-vad/statut-2018.pdf>

Sažetak

Cetinsku krajinu čovjek nastanjuje od prapovijesti gdje tragove ljudske prisutnosti možemo pronaći na brojnim mjestima pa sve do danas. Okosnica Cetinske krajine svakako je rijeka Cetina, zbog čije prisutnosti nailazimo na brojna plodna polja u kršu koja su tijekom povijesti privlačila ljude u ovaj kraj. Zbog dugotrajne ljudske prisutnosti možemo pronaći ostatke crkava još od ranokršćanskog razdoblja. Brojni ratovi i seobe naroda razlog su napuštanja ranokršćanskih crkava pa se konačnim uspostavom hrvatske države dolazi do gradnje novih, ranosrednjovjekovnih crkava. Kod nekih lokaliteta uočen je kontinuitet između navedena dva razdoblja, ali kod većine on nije prisutan. Teško je opširnije govoriti o toj tematici zbog vrlo slabe istraženosti lokaliteta. Danas su mnogi ulomci skulpture izgubljeni, a čest je slučaj i da se lokalitet ne može precizno locirati te da su neki lokaliteti uništeni djelovanjem ljudi. Nadamo se da će se u skorijoj budućnosti povećati broj istraživanja ovih lokaliteta.

Ključne riječi: Cetinska krajina, kasna antika, rani srednji vijek, crkva

Abstract

***SACRAL TOPOGRAPHY OF THE CETINA REGION IN LATE ANTIQUITY AND THE
EARLY MIDDLE AGES***

The Cetina region has been inhabited by humans since prehistoric times, where traces of human presence can be found in numerous places until today. The backbone of Cetina krajina is definitely the river Cetina, due to whose presence we come across numerous fertile fields in the karst, which throughout history have attracted people to this area. Due to the long-term human presence, we can find the remains of churches from the early Christian period. Numerous wars and migrations of people are the reason for the abandonment of early Christian churches, so the final establishment of the Croatian state led to the construction of new, early medieval churches. Continuity between the mentioned two periods was observed in some localities, but in most it is not present. It is difficult to speak more extensively about this topic due to the very poor research of the locality. Today, many fragments of the sculpture are lost, and it is often the case that the locality cannot be precisely located and that some localities have been destroyed by human activity. We hope that the number of researches of these localities will increase in the near future.

Keywords: Cetina region, late antiquity, early middle ages, church

Izjava o pohrani i objavi ocjenskog rada
(završnog/diplomskog/specijalističkog/doktorskog rada - podcrtajte odgovarajuće)

Student/ica: MARUO KOJUNDŽIĆ

Naslov rada: SARDAVA TOPOGRAFIJA ČETINSKE KRAJINE U
KLASNOJ ANTICI I RANOM SREĐNOM VIJEKU

Znanstveno područje i polje: HUMANISTIČKE ZNANOSTI, POUJESI UMJETNOSTI

Vrsta rada: DIPLOMSKI RAD

Mentor/ica rada (ime i prezime, akad. stupanj i zvanje):
ŽELUO PEKOVIĆ, dr. sc., prof.

Komentor/ica rada (ime i prezime, akad. stupanj i zvanje):
KRISTINA BABIĆ, pred.

Članovi povjerenstva (ime i prezime, akad. stupanj i zvanje):
ANA TOPOLAN, dr. sc., doc.
ŽELUO PEKOVIĆ, dr. sc., prof.
KRISTINA BABIĆ, pred.

Ovom izjavom potvrđujem da sam autor/autorica predanog ocjenskog rada (završnog/diplomskog/specijalističkog/doktorskog rada - zaokružite odgovarajuće) i da sadržaj njegove elektroničke inačice u potpunosti odgovara sadržaju obranjenog i nakon obrane uređenog rada.

Kao autor izjavljujem da se slažem da se moj ocjenski rad, bez naknade, trajno javno objavi u otvorenom pristupu u Digitalnom repozitoriju Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Splitu i repozitoriju Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu (u skladu s odredbama Zakona o visokom obrazovanju i znanstvenoj djelatnosti (NN br. 119/22)).

Split, 11.4.2024.

Potpis studenta/studentice:

Napomena:

U slučaju potrebe ograničavanja pristupa ocjenskom radu sukladno odredbama Zakona o autorskom pravu i srodnim pravima (111/21), podnosi se obrazloženi zahtjev dekanici Filozofskog fakulteta u Splitu.

Obrazac A.

SVEUČILIŠTE U SPLITU
FILOZOFSKI FAKULTET

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

kojom ja MARCO KOJUNDŽIĆ, kao pristupnik/pristupnica za stjecanje zvanja sveučilišnog/e magistra/magistrice educ. hist. et hist. art., izjavljujem da je ovaj diplomski rad rezultat isključivo mogega vlastitoga rada, da se temelji na mojim istraživanjima i oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio diplomskoga rada nije napisan na nedopušten način, odnosno da nije prepisan iz necitiranoga rada, pa tako ne krši ničija autorska prava. Također izjavljujem da nijedan dio ovoga diplomskoga rada nije iskorišten za koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

Split, 11.4.2024.

Potpis

